

Ο ΛΟΥΘΗΡΟΣ ΚΑΙ Ο ΜΕΛΑΓΧΘΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ*

Υ Π Ο

ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΜΙΡΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

II.

Ο ΜΕΛΑΓΧΘΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

1. Ἡ στάσις τοῦ Μελάγχθωνος ἔναντι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τὴν ἔναντι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας θετικὴν καὶ φιλικὴν στάσιν τοῦ Μαρτίνου Λουθήρου καὶ τὸ φιλορθόδοξον παράδειγμα αὐτοῦ ἐμιμήθη καὶ ὁ θεωρητικὸς τῆς Μεταρρυθμίσεως Φίλιππος Μελάγχθων (1497-1560), ὁ θεωρούμενος ὡς ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ Λουθήρου καὶ ὡς ἐπέχων θέσιν πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Διαμαρτυρήσεως. Ὁ Μελάγχθων μάλιστα ἐχώρησε πολὺ πέραν τοῦ Λουθήρου, διότι οὐ μόνον θεωρητικῶς ἐπεκαλέσθη τὸ παράδειγμα καὶ τὴν συμμαχίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν διαφόροις ἀμφισβητούμενοις καὶ ἀντιμαχομένοις δογματικοῖς καὶ ἐκκλησιολογικοῖς καὶ πρακτικοῖς σημείοις κατὰ τοὺς τραχεῖς ἀγῶνας τῶν πρώτων Μεταρρυθμιστῶν ἔναντιον τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Λούθηρος, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς ἐπειράθη πρῶτος αὐτὸς νὰ συνάψῃ φιλικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ νὰ διαδώσῃ μεταξὺ αὐτῶν τὰς προτεσταντικὰς διδασκαλίας διὰ διαφόρων μέσων καὶ μάλιστα διὰ μεταφράσεως εἰς γλώσσας ὀρθοδόξων λαῶν καὶ ἐκτυπώσεως καὶ κυκλοφορίας μεταξὺ αὐτῶν διαφόρων προτεσταντικῶν συγγραμμάτων, προσέτι δὲ ἀπηυθύνθη δι' ἐπιστολῆς καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν τότε Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ II, πρὸς ὃν ὑπέβαλεν ἐπισήμως τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει πρὸς κρίσιν καὶ ἔναρξιν θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιττεμβέργης. Πρὸς τοῦτο ἐπωφελήθη τῆς εἰς Γερμανίαν ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάσαφ τοῦ διακόνου τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως Δημητρίου Μυσοῦ πρὸς μελέτην τῶν κατὰ τὴν Μεταρρύθμισιν, περὶ ἧς ἐλάχιστα τινες ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι εἰδήσεις διέρρεον καὶ ἔφθανον μέχρι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Καὶ ναὶ μὲν οὐδεμία ἐδόθη αὐτῷ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἀπάντησις, οὐδ' ἤρξαντο εὐθὺς θεολογικαὶ συζητήσεις καὶ ἐνωτικαὶ διαπραγματεύσεις, δι' οὓς λόγους θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, πλὴν ὅμως κατ' ἀρχὴν τὸ γεγονός, ὅτι κληρικὸς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχ-

(*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 213 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

χείου ἐπισκέπτεται ἐπὶ ἀποστολῇ, ἔστω καὶ ἀνεπισήμῳ, τὴν μητρόπολιν τῆς Διαμαρτυρήσεως πρὸς μελέτην τῶν ἀφορώντων εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν, καὶ μάλιστα φιλοξενεῖται παρὰ τῷ Μελάγχθωνι καὶ τοῖς ἐπισημοτέροις Προτεστάνταις ἐπὶ ἓν τετράμηνον, ὁ δὲ Μελάγχθων γράφει ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ὑπαβάλλει ὑπὸ τὴν κρίσιν του τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν, μεταφράσας αὐτὴν ἐλληνιστί, προσδίδει εἰς τὴν ἀπόπειραν ταύτην ἐπισήμου ἐπικοινωνίας μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Βιττεμβέργης ὑψίστην ἀληθῶς σημασίαν, διὸ καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ αὕτη ὡς ἡ πρώτη ἐπαφὴ τῆς ἀρχαιοτάτης Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῆς νεωτάτης τῶν Διαμαρτυρομένων Ἐκκλησίας.

Ἐν πρώτοις ὁ σοφὸς Μελάγχθων, ὁ περιφανῆ κατέχων θέσιν μεταξὺ τῶν γινωσκόντων καὶ θαυμαζόντων πᾶν ὅ,τι ἐλληνικὸν Ἀνθρωπιστῶν, καὶ μάλιστα ὁ κατὰ τὸν Λούθηρον «Graecissimus, eruditissimus, humanissimus Philippus»¹, ἦτο φυσικὸν περισσότερον ἐκείνου καὶ τῶν ἄλλων Μεταρρυθμιστῶν νὰ τιμᾷ καὶ γινώσκῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς μεγάλους Πατέρας αὐτῆς, ὡς καὶ νὰ ἀναζητῇ νὰ ἀνεύρῃ ἐν τῇ κατ' ἀνατολὰς Ἑλληνικῇ Ὀρθοδοξίᾳ ἀνυπολόγιστου ἀξίας ἐρεῖσματα διὰ τὰς κοινὰς προτεσταντικὰς διδασχάς. Τοὺς Ἑλληνας Πατέρας ἐθεόρει ὁ Μελάγχθων ὡς αὐθεντικούς ἐρμηνευτὰς τῆς Κ. Διαθήκης, δυναμένους περισσότερον πάντων νὰ ἐρευνῶσι γλωσσικῶς αὐτὴν καὶ διεισδύωσι βαθύτερον εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς, ἕνεκα τῆς ταυτότητος τῆς ὑπ' αὐτῶν λαλουμένης καὶ γραφομένης γλώσσης πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς Κ. Διαθήκης, ἔτι δὲ καὶ ὡς ἐγγύτερον ἰσταμένους πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται, ὅτι προσέφευγε συχνότερον εἰς τὰ συγγράμματα αὐτῶν καὶ γενικώτερον εἰς τὴν μαρτυρίαν καὶ τὴν αὐθεντίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς δικαίωσιν τῶν προτεσταντικῶν ἀρχῶν καὶ διδασκαλιῶν. Ἰδίως καταφαίνεται τοῦτο ἐν τῇ Αὐγουσταίᾳ Ὁμολογίᾳ, τῇ Ἀπολογία αὐτῆς, τοῖς *Locis Communes*, καὶ τοῖς ἄλλοις, ἰδίως τοῖς δογματικοῖς, συγγράμμασιν αὐτοῦ. Ἐν πᾶσι τούτοις διαπιστοῦται, ὅτι μετὰ τὴν δι' ἀγιογραφικῶν χωρίων θεμελίωσιν τῶν μεταρρυθμιστικῶν διδασκαλιῶν προσάγονται μαρτυρίαι καὶ ἐκ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ὡς π.χ. τοῦ Μ. Βασιλείου, Εἰρηναίου, Ἰωάννου Χρυσοστόμου, Μ. Ἀθανασίου, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Ἐπιφανίου, Θεοδωρήτου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλων, οὗς μνημο-

1. Ἐπιστολὴ Λουθήρου πρὸς Σπαλατῖνον ἀπὸ 2.9.1518, WA. 1, 196, 40. *Lutherswerke in Auswahl* 6,12. Μεταξὺ τῶν Ἀνθρωπιστῶν συγκαταλέγεται καὶ ὁ Λούθηρος, ἀλλ' ὀλιγώτερον τοῦ Μελάγχθωνος. Βλέπ. F. W. K a t z e n b a c h, *Das Ringen um die Einheit der Kirche im Jahrhundert der Reformation*, Stuttgart 1957, σ. 65 ἐξ., 95. Σημειωτέον ὅτι ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων καὶ οἱ λοιποὶ Διαμαρτυρόμενοι κατὰ καὶ μετὰ τὴν Μεταρρύθμισιν ἀνώμαζον τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν κατὰ προτίμησιν «Ἑλληνικὴν» Ἐκκλησίαν, κυρίως διὰ λόγους ἱστορικούς.

νεύει καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ. Ἐν συγκρίσει μάλιστα πρὸς τὸν ὑποτιμῶντα τὸ κύρος τῶν Πατέρων Λούθηρον ὁ Μελάγχθων ἀνεγνώριζε πολὺ μεγάλην αὐθεντίαν εἰς τοὺς Πατέρας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς Ἑλληνικῆς, ὡς καὶ εἰς τὰς ὑπ' αὐτῆς κυρίως καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους αὐτῆς συγκροτηθείσας ἀρχαίας Οἰκουμενικὰς Συνόδους, ἐνόμιζε δὲ ὅτι ἡ Μεταρρύθμισις ἀνέπτυσσε τὴν ἰδίαν διδασκαλίαν, ἣν ἐδίδασκον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Πατέρες καὶ αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι καὶ γενικῶς ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία¹.

Ἀντιθέτως ὁ Λούθηρος δὲν ἐδέχετο τοὺς Πατέρας ὡς «receptas autoritates», ἀπορρίπτων τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸ κύρος αὐτῶν. Ἐξαιρέσει τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ὑπετίμα τοὺς ἄλλους Πατέρας, καὶ ἰδίως ἐθεώρει ὡς μηδαμινούς («nichts») τοὺς τρεῖς μεγάλους Ἱεράρχας καὶ οἰκουμενικοὺς Διδασκάλους: Μέγαν Βασίλειον, Γρηγόριον Ναζιανζηνὸν καὶ περισσότερον πάντων τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον, ὅστις «συνέγραψε πολλὰ βιβλία, τὰ ὅποια εἶχον μὲν μεγάλην λάμψιν, ἀλλ' ἦσαν μόνον εἰς μέγας, ἔρημος καὶ ἄτακτος σωρὸς καὶ σάκος πλήρης λέξεων, ὅπισθεν τῶν ὁποίων οὐδὲν εἶναι! Πρὸς τούτοις δὲ ἰσχυρίζετο, ὅτι καὶ «εἰς τὸν Ὀριγένην οὐδεμίαν λέξιν περὶ Χριστοῦ εὑρηται!» Νομίζομεν, ὅτι αἱ ἡμαρτημέναι αὐταὶ κρίσεις τοῦ Λουθήρου περὶ τῶν εἰρημένων Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἡ παντελής ἀποσιώπησις πολλῶν ἄλλων Ἑλλήνων Πατέρων, οὐς οὐδὲ κατ' ὄνομα ἀναφέρει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ὀφείλονται εἰς τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Λούθηρος δὲν διεκρίνετο ἐπὶ μεγάλῃ ἑλληνομαθείᾳ, ὥστε νὰ δύναται νὰ μελετᾷ τὰ συγγράμματα αὐτῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ πρωτοτύπῳ, καὶ οὕτω νὰ διεισδύῃ βαθέως εἰς τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. Ἐδικαιολογεῖ δὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ μείωσιν τοῦ κύρους τῶν Πατέρων ὁ Λούθηρος μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι καὶ οὗτοι «ὑπῆρξαν ἄνθρωποι καὶ ἡ αὐθεντία καὶ ἡ φήμη αὐτῶν κατεπίεσαν καὶ ἐσμίκρυναν τὰ βιβλία τῶν Ἀποστόλων» βεβαίως «ἔχουσι πολλὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα πράγματα γράψει οἱ Πατέρες, τὰ ὅποια ἡμῶς ὀφείλει τις νὰ ἀναγινώσκη μετὰ κρίσεως, μὴ ἀποδεχόμενος καὶ ἐγκρίνων παρευθὺς πάντα, ἐὰν μὴ προηγουμένως ἤθελε συγκρίνη αὐτὰ πρὸς τὸν κανόνα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐὰν καὶ μετ' αὐτοῦ συμφωνῶσιν». Μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὁ Λούθηρος αὐθαιρέτως ὑπετίμα τοὺς Πατέρας καὶ προσεπάθει νὰ ἐκμηδενίσῃ τὸ κύρος αὐτῶν καὶ γενικώτερον τὸ κύρος τῆς ἱερᾶς Παραδόσεως, ἐμμένων εἰς τὴν ἀρχὴν του «sola scriptura». Ταῦτα πάντα εἶναι βεβαίως ἀπαράδεκτα ἐξ ἐπόψεως ἑρθοδόξου. Τόσον μάλιστα ἡδίκει καὶ ὑπετίμα τοὺς Πατέρας ὁ Λούθηρος καὶ συγκεκριμένως τὸν Ἰωάννην Χρυσόστομον καὶ τὸν Μ. Βασίλειον, ὥστε ἠναγκάσθη ὁ Μελάγχθων

1. Πρβλ. καὶ P. Frankel, Testimonia Patrum. The Function of the Patristic Argument in the Theology of Philip Melancthon. Geneva 1961.

ἐν τινι ἐπιτραπεζίῳ διαλόγῳ νὰ διαφωνήσῃ πρὸς αὐτὸν καὶ νὰ ὑπερασπισθῇ τὸ κῦρος τοῦ Μ. Βασιλείου, εἰς ὃν περισσότερον πάντων παραπέμπει ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ¹.

Ἀναγνωρίζων λοιπὸν ὁ Μελάγχθων τὴν μεγάλην αὐθεντίαν τῆς πρεσβυγενεοῦς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀρχαίων Πατέρων αὐτῆς καὶ τὴν ἰδιόζουσαν σημασίαν καὶ βαρύτητα τῆς μαρτυρίας καὶ διδασκαλίας αὐτῆς, ἐπεκαλέσθη πολλάκις ταύτην ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἐξ ὧν ποιούμεθα ἐνδεικτικῶς ἐνταῦθα παραθέσεις τινὰς ἐκ τῶν συμβολικῶν βιβλίων. Ἰδίως κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς Ἀπολογίας τῆς Ἀγούσταιας Ὁμολογίας ἀνεζήτησεν οὗτος ἐρείσματα ὠρισμένων προτεσταντικῶν διδασκαλιῶν ἐν τῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ πράξει τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οὕτω πρῶτον ἔπραξε τοῦτο ἐν τοῖς ἄρθροις X καὶ XXII, 4, ἐν οἷς γίνεται λόγος περὶ τῆς σωματικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τε τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ κοινωνίας ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω². Ἐν τῷ πρώτῳ τούτων, ἦτοι τῷ X ἄρθρῳ τῆς Ἀπολογίας, ὁ Μελάγχθων γράφει, ὅτι ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ εἶναι ἀληθῶς καὶ οὐσιωδῶς τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἀληθῶς παρέχονται ταῦτα τοῖς κοινωνοῦσιν. Τὴν «σωματικὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ» ταύτην ἐστήριξεν ἐπὶ τοῦ Α' Κορ. 10, 16, εἶτα δὲ ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν διδασκαλίαν «τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» διότι τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ κανὼν τῆς Λειτουργίας παρ' αὐτοῖς (τοῖς Ἑλλησιν), ἐν ᾗ δέεται ἐκτενῶς ὁ ἱερεὺς, ὅπως μεταβάλλῃ τὸν ἄρτον εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ³. Καὶ ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, «συγγραφεὺς οὐχὶ εὐήθης, ὡς φαίνεται ἡμῖν, σαφῶς λέγει, ὅτι ὁ ἄρτος δὲν εἶναι ἀντίτυπος τοῦ Κυριακοῦ σώματος, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀληθῶς εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ⁴. Μακρὰ δὲ εἶναι ἡ διδασκαλία καὶ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἰς Ἰωάν. κεφ. 15, ἐνθα διδάσκει, ὅτι ὁ Χριστὸς ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαρι-

1. Βλέπ. καὶ E. B e n z, Die östliche Orthodoxie und das kirchliche Selbstbewusstsein der Reformation, ἐν Evangel. u. Orthodoxes Christentum in Begegnung und Auseinandersetzung, σ. 111 ἐξ. Ἐν σ. 120 παρατηρεῖ ὁρθῶς, ὅτι «der Beurteilung der Väter durch Luther ein starkes Element persönlicher Willkür innewohnt; viele seiner Urteile sind ungerechte Verallgemeinerungen eines zufälligen Einzeleindrucks, den Luther in seiner Krisenzeit von dem einen oder anderen Kirchenvater hatte». Τούναντίον ἐτίμα ὁ Λούθηρος τὸν Ἀγούστίνον, ἐπειδὴ ἀνεύρισκεν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ του ἕρρισμα τῆς ἰδίας περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας «sola fide».

2. Σελ. 207 ἐξ. Die Bekenntnisschriften der Evangelisch=Lutherischen Kirche⁴, σ. 248, 329, 976.

3. Οὕτως ἐν τῇ ἐπιλήσει τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννου Χρυσόστομου δέεται ὁ ἱερούργων: «Κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα, καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ». (Παρά Ἰω. Καρμίρη, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα... τ. P, σ. 906).

4. Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, Ἑρμην. εἰς Μάρκ. 14, 22. Migne P.G. 123, 649: «Εὐλόγησας δέ, ἀντὶ τοῦ εὐχαριστήσας, ἔκλασε τὸν ἄρτον. Ὅπερ καὶ ἡμεῖς ποι-

στία παρέχεται ἡμῖν σωματικῶς. Διδάσκει δηλαδὴ οὗτος τὰ ἐξῆς: Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι ἡμεῖς διὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῆς καθαρᾶς ἀγάπης «συνευνούμεθα πνευματικῶς τῷ Χριστῷ» ἀλλ' ἀρνούμεθα ὅτι οὐδεμίαν ἔνωσιν κατὰ τὴν σάρκα ἔχομεν ἡμεῖς μετ' ἐκείνου (τοῦ Χριστοῦ). Καὶ λέγομεν ὅτι τοῦτο εἶναι «ὀλοκλήρως ἀπαῖδον ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς». Διότι τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ἀμπελος, ἡμεῖς δὲ τὰ κλήματα, καὶ ὅτι «παρ' αὐτοῦ ζωὴν κομιζόμεθα»; Ἄκουε τοῦ Παύλου λέγοντος, ὅτι «πάντες ἐν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὅτι εἷς ἄρτος οἱ πολλοὶ ἐσμεν, οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν»¹. Ἡ νομίζεις, ἴσως, ὅτι εἶναι ἀγνωστος ἡμῖν «τῆς μυστικῆς εὐλογίας ἡ δύναμις;» Ὅταν δὲ αὕτη εἶναι ἐν ἡμῖν, «ἄρ' οὐχὶ καὶ σωματικῶς ἡμῖν ἐνοικίζουσα τὸν Χριστὸν τῇ μεθέξει καὶ κοινωνίᾳ τῆς ἀγίας αὐτοῦ σαρκός;» Καὶ μετ' ὀλίγα: «Ἐν γὰρ δὴ τούτῳ μάλιστα κατιδεῖν ἄξιον, ὡς οὐ κατὰ σχέσιν τινὰ μόνην τὴν ἐν διαθέσει νοουμένην ἐν ἡμῖν ἔσσεσθαι φησιν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέθεξιν φυσικὴν κ.τ.λ.»². Σημειωτέον ἐν τέλει, ὅτι, ἐν ἀντιδιαστολῇ

οὔμεν, εὐχὰς ἐπιλέγοντες. Τοῦτό ἐστὶ τὸ σῶμά μου, τοῦτο δ νῦν λαμβάνετε. Οὐ γὰρ ἀντίτυπος τοῦ Κυριακοῦ σώματός ἐστιν ὁ ἄρτος, ἀλλ' εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο μεταβάλλεται τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὁ Κύριος γὰρ λέγει: «ὁ ἄρτος ἐν ἐγῶ δώσω, ἡ σὰρξ μου ἐστίν». Οὐκ εἶπεν, ἀντίτυπος ἐστὶ τῆς σαρκός μου, ἀλλ' ἡ σὰρξ μου ἐστίν. Καὶ πάλιν· «ἐάν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου...».

1. Α' Κορ. 10,17. Ῥωμ. 12,5. Γαλ. 3,28.

2. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Εἰς Ἰωάν. 10,2. Migne P.G. 74,341. Παρθάτομεν ἐνταῦθα ὀλόκληρον τὴν σχετικὴν περικοπὴν τοῦ ἀγίου Κυρίλλου: «Ὅτι μὲν γὰρ διαθέσει τῇ νοουμένη κατὰ τὴν τελείαν ἀγάπην, ὀρθῆ τε καὶ ἀδιαστρόφῳ πίστει, φιλαρέτῳ τε καὶ εὐκρινεῖ λογισμῷ συνευνούμεθα πνευματικῶς τῷ Χριστῷ, οὐδαμῶς ἐξαρνήσεται τῶν παρ' ἡμῖν δογμάτων ὁ λόγος· συνεροῦμεν γὰρ ὅτι δὴ μάλα τοῦτό φασι ὀρθῶς. Τὸ δὲ γε καταθαροῦσθαι λέγειν, ὡς οὐδεὶς ἡμῖν συναφείας τῆς κατὰ σάρκα πρὸς αὐτὸν ὁ λόγος, ὀλοκλήρως ἀπαῖδον ταῖς θεοπνεύστοις Γραφαῖς ἐπιδείξομεν. Πῶς γὰρ ἂν ἀμφίλογον, ἢ τίς ἂν ὄλωσ ἐνδοιάσαι ποτὲ τῶν εὖ φρονεῖν εἰωθότων, ὡς ἀμπελος μὲν ἐστὶ κατὰ τοῦτο Χριστὸς, ἡμεῖς δὲ κλημάτων ἀποτελοῦντες-σχῆμα, τὴν ἐξ αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ ζωὴν εἰς αὐτοὺς κομιζόμεθα, καίτοι τοῦ Παύλου λέγοντος· «οἱ γὰρ πάντες ἐν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὅτι εἷς ἄρτος οἱ πολλοὶ ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν». Λεγέτω γὰρ τις ἡμῖν τὴν αἰτίαν, καὶ διδασκέτω παρελθὼν τῆς μυστικῆς εὐλογίας τὴν δύναμιν. Γίνεται γὰρ ἐν ἡμῖν διατί; Ἄρ' οὐχὶ καὶ σωματικῶς ἡμῖν ἐνοικίζουσα τὸν Χριστὸν τῇ μεθέξει καὶ κοινωνίᾳ τῆς ἀγίας αὐτοῦ σαρκός; Ἄλλ' οἶμαι λέγειν ὀρθῶς· γράφει γὰρ ὁ Παῦλος γεγενῆσθαι τὰ ἔθνη «σῶσσωμα καὶ συμμετόχα καὶ συγκληρονόμα Χριστοῦ». Σῶσσωμα τοιγαροῦν κατὰ ποῖον ἀπεφάνθη τρόπον; Ἄξιωθέντα γὰρ μετασχεῖν τῆς εὐλογίας τῆς μυστικῆς, ἐν πρὸς αὐτὸν γέγονε σῶμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τῶν ἁγίων ἕκαστος ἀποστόλων. Ἐπεὶ διὰ ποίαν αἰτίαν μέλη τοῦ Χριστοῦ τὰ οἰκεία, μᾶλλον δὲ τὰ πάντων, ὡς αὐτοῦ κατανόμασε μέλη; Γράφει γὰρ οὕτως· «οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ μέλη ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστίν; Ἄρα οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο». Ἄλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, «ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, φησί, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ». Ἐν γὰρ δὴ τούτῳ μάλιστα κατιδεῖν ἄξιον, ὡς οὐ κατὰ σχέσιν τινὰ μόνην τὴν ἐν διαθέσει νοουμένην ἐν ἡμῖν ἔσσεσθαι φησιν ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέθεξιν φυσικὴν. Ὡσπερ γὰρ εἰ τις κηρὸν ἑτέρῳ συναναπλέξας κηρῷ καὶ πυρὶ συγκατατήξας, ἐν τι τὸ ἐξ ἀμφοῖν ἐργάζεται, οὕτω διὰ

πρὸς τὴν ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ διδασκαλίαν τοῦ Μελάγχθονος περὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δέχεται ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη μεταβολὴν τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ κατὰ «τρόπον ἀνεξερεύνητον... διὰ Πνεύματος ἁγίου»¹, χωρὶς νὰ ἔχη υἰοθετήσῃ τὴν λατινικὴν σχολαστικὴν θεωρίαν τῆς μετουσιώσεως (transsubstantiatio).

Εἶτα δὲ ἐν τῷ ἄρθρῳ XXIV, 6 τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ὁ Μελάγχθων προσφεύγει καὶ πάλιν εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διὰ νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ ῥωμαιοκαθολικοῦ κλήρου τέλεσιν πολλῶν ἰδιωτικῶν λειτουργιῶν. Ἐν τῷ «περὶ τῆς Λειτουργίας» λοιπὸν ἄρθρῳ τούτῳ γράφει: (Τὸ ὅτι δὲ ἡμεῖς δὲν τελοῦμεν ἰδιωτικὰς λειτουργίας, ἀλλὰ μόνον μίαν δημοσίαν λειτουργίαν, ὅταν κοινῶν ὁ λαός, τοῦτο δὲν εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν πρᾶξιν τῆς Οἰκουμένης Ἐκκλησίας. Διότι καὶ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Ἐκκλησιαστικαῖς σήμερον δὲν τελοῦνται ἰδιωτικαὶ λειτουργίαι, ἀλλὰ τελεῖται μία δημοσία λειτουργία, καὶ αὕτη μόνον κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς. (Nam in Graecis parohiis ne hodie quidem fiunt privatae missae, sed fit una publica missa, idque tantum dominicis diebus et festis). Ἐν ταῖς μοναῖς δὲ τελεῖται καθ' ἑκάστην ἡμέραν λειτουργία, ἀλλὰ μόνον δημοσία. Ταῦτα εἶναι ἔχνη (τεκμήρια) τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν τῆς Ἐκκλησίας)². Παρατηρήτέον δ' ὅμως ἐνταῦθα, ὅτι παρὰ τοῖς Ὁρθοδόξοις ἡ Λειτουργία κατ' ἀρχὴν εἶναι δημοσία καὶ κοινὴ διὰ πάντας, κληρικούς τε καὶ λαϊκούς, χωρὶς νὰ τελῶνται παρ' αὐτοῖς ἰδιωτικαὶ λειτουργίαι ὑπὸ μόνου τοῦ ἱερέως καὶ ἄνευ συμμετοχῆς τῶν πιστῶν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ ἐν οἷα ἐννοία τελοῦνται παρὰ τοῖς πολλὰς τοιαύτας καθ' ἑκάστην καὶ δὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἱερέως καὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θυσιαστηρίου τελοῦσι Λατίνοις, τῆς ἐποχῆς μάλιστα τῆς Διαμαρτυρήσεως. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων τελουμένων κατὰ τὰς Κυριακὰς καὶ τὰς ἑορτάς δημοσίων τακτικῶν λειτουργιῶν, δύνανται οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς καὶ κατὰ τὰς ἄλλας ἡμέρας νὰ τελῶσιν ἰδιωτικὰς ἐκτάκτους λειτουργίας ἐπὶ τῇ αἰτήσῃ μιᾶς ἢ πλειόνων οἰκογενειῶν καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτῶν τε καὶ τῶν ψαλτῶν καὶ ἄλλων τυχόν ἐλευθέρως προσερχομένων εἰς τὸν ναὸν πιστῶν, ὅποτε καὶ αὐταὶ μετατρέπεται ἀνωκοφούτως εἰς δημοσίας καὶ κοινὰς λειτουργίας.

Ἐν συνεχείᾳ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἄρθρῳ XXIV, 78-93 τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας³ γίνεται ἐκτενὴς λόγος περὶ τῆς Λειτουργίας καὶ τοῦ χαρα-

τῆς μεταλήψεως τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ τιμίου αἵματος, αὐτὸς μὲν ἐν ἡμῖν, ἡμεῖς δὲ αὐτὸ πάλιν ἐν αὐτῷ συνενούμεθα. Οὐ γὰρ ἦν ἕτερος ζωοποιηθῆναι δύνασθαι τὸ φθίρεισθαι πεφυκός, εἰ μὴ συνεπλάκη σωματικῶς τῷ σώματι τῆς κατὰ φύσιν ζωῆς, τοῦτ' ἔστι τοῦ Μονογενοῦς».

1. Ἰωάννου Διαμασκηνοῦ, Ἐκδ. ὀρθ. πίστ. 4,13. Migne P.G. 94, 1145.

2. Die Bekenntnisschriften der Evangelisch=Lutherischen Kirche⁴, σ. 350.

3. Αὐτόθι, σ. 371-375.

κτῆρος τῆς θείας Εὐχαριστίας ὡς θυσίας, καταβάλλεται δὲ ἡ προσπάθεια νὰ ἐμφανισθῇ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς δῆθεν ἀποδεχομένη τὴν γνωστὴν προτεσταντικὴν διδασκαλίαν, καθ' ἣν ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι μόνον θυσία αἰνέσεως καὶ εὐχαριστίας καὶ οὐχὶ ἱλαστικὴ θυσία. Οὕτω μεταξὺ ἄλλων γράφει, ὅτι «ὁ ἑλληνικὸς κανὼν δὲν τελεῖ τὴν λειτουργίαν ὡς τινὰ ἱκανοποιήσιν ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων· διότι τελεῖ αὐτὴν συνάμα ὑπὲρ πάντων τῶν Πατριάρχων, Προφητῶν καὶ Ἀποστόλων. Ἐκ τούτου φαίνεται, ὅτι οἱ Ἕλληνες προσφέρουσιν αὐτὴν ὡς τινὰ εὐχαριστίαν καὶ οὐχὶ ὡς τινὰ ἱκανοποίησιν διὰ τὰς ποινὰς τοῦ καθαρτηρίου πυρός, διότι δὲν νομίζουσι βεβαίως, ὅτι θὰ ἀπολυτρώσωσι τοὺς Προφῆτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους ἐκ τοῦ καθαρτηρίου πυρός, ἀλλὰ μόνον προσφέρουσιν εὐχαριστίαν μετ' αὐτῶν διὰ τὰ ὕψιστα καὶ αἰώνια ἀγαθὰ, τὰ δωρηθέντα αὐτοῖς καὶ ἡμῖν»¹. Ἄλλ' εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἀπορρίπτουσα τὴν ἀνωτέρω ἐκδοχὴν ὡς ἡμαρτημένην καὶ ἀντικειμένην εἰς τὴν ἱερὰν Παράδοσιν, διδάσκει, ὅτι ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι μυστήριον ἅμα καὶ θυσία, καὶ δὴ οὐ μόνον εὐχαριστίας καὶ δοξολογίας καὶ αἰτήσεως, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἱλαστικὴ θυσία, προσφερομένη ὑπὲρ ζώντων τε καὶ τεθνεώτων. Ὁρθῶς πάντως γράφει ὁ Μελάγχθων, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἀποδίδει εἰς τὴν θυσίαν τῆς θείας Εὐχαριστίας χαρακτηρὰ ἱκανοποιητικόν, μὴ προσφέρουσα αὐτὴν τῷ Θεῷ «ὡς τινὰ ἱκανοποίησιν διὰ τὰς ποινὰς τοῦ καθαρτηρίου πυρός», διότι δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, ὡς ἀνωτέρω² εἶδομεν. Ὅτι δὲ ἡ θεία Εὐχαριστία εἶναι, κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, θυσία οὐ μόνον εὐχαριστήριος καὶ ἰκετήριος, ἀλλὰ καὶ ἱλαστήριος, διδάσκουσιν ἀπὸ συμφώνου καὶ αἱ Ὁρθόδοξοι Ὁμολογίαι τοῦ Δοσιθέου Ἱεροσολύμων καὶ τοῦ Μογίλα Κιέβου, χαρακτηρίζουσαι αὐτὴν ὡς «θυσίαν ἀληθῆ καὶ ἱλαστικὴν, προσφερομένην ὑπὲρ πάντων τῶν εὐσεβῶν» ἢ «ὑπὲρ πάντων τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν ζώντων τε καὶ κεκοιμημένων ἐπ' ἐλπίδι ἀναστάσεως ζωῆς αἰωνίου... ἱλασμὸν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν, εἴτε ζώντων εἴτε καὶ ἀποθανόντων»³.

1. Ἀντόθι σ. 375.

2. Σελ. 19 καὶ 206.

3. Παρὰ Ἰω. Κ α ρ μ ε ρ η, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα..., τ. II 1, σ. 639, 640, 763. Ὁμολογία καὶ ὁ Κ. Δ υ ο β ο υ ν ῶ τ η ς, Τὰ Μυστήρια τῆς Ὁρθόδοξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1913, σ. 123 γράφει: «Ἡ ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ θυσία δὲν εἶναι μόνον θυσία εὐχαριστίας καὶ αἰτήσεως, ἀλλὰ καὶ ἱλαστήριος, διότι διὰ τῆς θυσίας ταύτης οὐ μόνον ἐκφράζομεν τὴν ἄπειρον ἡμῶν εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τὰς μεγάλας καὶ πολυειδεῖς αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς εὐεργεσίας καὶ δεόμεθα αὐτοῦ, ὅπως παρέχη ἡμῖν ἀγαθὰ, ἀλλὰ καὶ ἐξιλοῦμεν καὶ δυσωποῦμεν αὐτόν. Τὸν τριπλοῦν τοῦτον χαρακτηρὰ τῆς ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ θυσίας τονίζει ἡ τε ἁγία Γραφή καὶ οἱ Πατέρες καὶ Διδάσκαλοι τῆς Ἐκκλησίας... Ὡς θυσία δὲ ἡ Εὐχαριστία προσφέρεται ὑπὲρ πάντων, παρόντων τε καὶ ἀπόντων, ζώντων τε καὶ τεθνεώτων». Καὶ ὁ Ἰ. Κ α λ ο γ ῆ ρ ο υ, μν. ἔ. σ. 18, γράφει: «Die Orthodoxe Kirche bleibt bekanntlich der altkirchlichen Tradition von der Auffassung des Sakramentes

Πρὸς τοῦτοις ὁ Μελάγχθων, καταπολεμῶν τὴν ὑπὸ τῆς Ῥώμης εἰσαχθεῖσαν γενικὴν καταναγκαστικὴν ἀγαμίαν τοῦ Κλήρου, ἣν ἀρχαίῳθεν εἶχεν ἀπορρίψει ἢ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἐτόνισεν ἐν τε τῇ Αὐγουσταίᾳ Ὁμολογίᾳ, ἄρθρ. XXIII, 13, καὶ τῇ Ἀπολογίᾳ αὐτῆς, ἄρθρ. XXIII, 6, ὅτι ἡ ἀγαμία εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὰς ἀρχαίας Συνόδους καὶ τοὺς κανόνας¹, καθ' ἕσπον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ οἱ Κληρικοὶ ὑπῆρξαν ἔγγαμοι καὶ ὁ γάμος αὐτῶν δὲν κατεδικάσθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς τις αἵρεσις².

Τέλος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Λουθήρου, καὶ ὁ Μελάγχθων, καταπολεμῶν τὸ δῆθεν θείῳ δικαίῳ ὑφιστάμενον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρωτεῖον τοῦ Πάπα, ἐπικαλεῖται ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἐκπαλαί ἀπορριψάσης τοῦτο Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οὕτως ἐν τῇ «πραγματεία του περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα» γράφει, ὅτι οὗτος δὲν ἐπενέβαινε εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ χειροτονίαν ἢ τὴν ἐπικύρωσιν καὶ ἀναγνώρισιν τῶν ἐπισκόπων τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες δὲν ἀνεγνώριζον αὐτῷ τοιοῦτον κυριαρχικὸν δικαίωμα, οὔτε ἀκόμη προῆδρευε τῶν ἀρχαίων Συνόδων, ὡς τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἀ' Οἰκουμενικῆς καὶ ἄλλων, τοῦθ' ἔπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ Ἐκκλησία τότε δὲν ἀνεγνώριζεν αὐτῷ πρωτεῖόν τι ἢ ὑπεροχὴν (*id quoque testatur, quod Ecclesia tunc non agnovit primatum seu superioritatem Romani episcopi... Cum igitur nec ordinatio nec confirmatio a Romano episcopo peteretur in maxima orbis parte, in Graecis et Latinis Ecclesiis, satis apparet Ecclesias tunc non tribuisse superioritatem et dominationem Romano episcopo*). Ἐὰν κατεῖχε τὸ πρωτεῖον θείῳ δικαίῳ ὁ Πάπας, θὰ ἔδει αὐτὸς νὰ χειροτονῇ καὶ νὰ ἐγκαθιστᾷ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς, ἐνθα ὅμως οἱ ἐπίσκοποι ἐξελέγοντο ὑπὸ τῆς κοινότητος καὶ τῶν πλησιοχώρων ἐπισκόπων καὶ τοῦ οἰκείου μητροπολίτου· οὔτε θὰ ἠδύνατο ἡ ἐν Νικαίᾳ Ἀ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος διὰ τοῦ 6 κανόνος αὐτῆς νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Ἀντιοχείας (ατὴν ἐξουσίαν) ὑπὲρ τὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς, κατὰ «τὰ ἀρχαῖα ἔθη»³.

2. Προσπάθειαι τοῦ Μελάγχθωνος πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς Μεταρρυθμίσεως μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων.

Οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ πεδίου προέβη ὁ Μελάγχθων εἰς σειρὰν ἐνεργειῶν πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ

nicht als eines Lob- und Dankopfers, sondern auch und hauptsächlicly als Sühnopfer für die Lebenden und Verstorbenen treu».

1. Die Bekenntnisschriften der Evang.=Lutherischen Kirche⁴, σ. 88 καὶ 334.

2. Αὐτόθι, σ. 87 καὶ 348.

3. Φιλίππου Μελάγχθωνος, Tractatus de potestate papae 5, 12 ἐξ. Die Bekenntnisschriften der Ev.=Luther. Kirche⁴, σ. 474 ἐξ. Πρβλ. καὶ Ἰω. Καρμίρη, μν. ἔ. τ. I, σ. 124.

ἐπὶ ἐδαφῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀρχὴν ποιησάμενος ἀπὸ τῆς Μολδαβίας. Πρὸς τοῦτο πρῶτον συνεδέθη μετὰ τοῦ καταφυγόντος εἰς τὴν Δύσιν λίαν ὑπόπτου δεσπότη Σάμου καὶ Πάρου καὶ μετέπειτα ἡγεμόνος Μολδαβίας Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ¹, ὅστις, ἐπισκεφθεὶς τὴν Βιττεμβέργην τῷ 1550 καὶ συνδεθεὶς μετὰ τοῦ Μελάγχθωνος, προσειλικύσθη ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν, (προφανῶς πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεων του), «γενόμενος προασπιστὴς τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας καὶ διαδοῦς τὴν Μεταρρύθμισιν εἰς τὸν χώρον τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ δὴ εἰς Μολδαβίαν»². Οὕτως αὐτὸς ὁ Μελάγχθων ἐν συστατικῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Δανίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1556 βεβαιοῖ, ὅτι ὁ Ἰακώβος Ἡρακλείδης Βασιλικὸς εἶχεν ἀποδεχθῆ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας»³. Ὁ Βασιλικὸς λοιπὸν οὗτος, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ Μελάγχθωνος καὶ ἄλλων σημαινόντων Διαμαρτυρομένων, κατάρθρωσε, μετὰ πολλὰς τυχοδιωκτικὰς περιπετείας καὶ ἐνεργείας παρὰ διαφόροις ἡγεμόσι τῆς Δύσεως, τὴν ἡγεμονευσίαν ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1561-1563, κατὰ τὰ ὅποια ἤγειρε σφοδρὸν διωγμὸν κατὰ τῆς ἐκεῖσε Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἀπεπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ τὸν Προτεσταντισμὸν εἰς τὴν χώραν. Πρὸς τοῦτο μετεκαλέσατο εἰς αὐτὴν πολλοὺς Διαμαρτυρομένους, κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς, ἐξ ὧν κατέστησε καὶ ἐπίσκοπον Μολδαβίας τὸν Ἰωάννην Lusinius, δι' αὐτῶν δὲ καὶ πολλῶν τυραννικῶν μέτρων ἐπεδίωξε πάσῃ μηχανῇ τὸν ἐκπροτεσταντισμὸν τῆς Ὁρθοδόξου Μολδαβίας. Ἄλλ' οἱ Ὁρθόδοξοι κάτοικοι αὐτῆς, ἐπαναστατήσαντες κατὰ τοῦ «τυράννου» καὶ «αἰρετικοῦ» καὶ «ἄθεου» Βασιλικοῦ, ἐφόνευσαν αὐτόν, καὶ

1. Βλέπ. περὶ αὐτοῦ: Κ. Σάθα, *Νεοελληνικὴ φιλολογία*, Ἀθήναι 1868, σ. 179 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, *Ἑλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει*, Ἀθήναι 1885. Ε. Σταματιάδου, Βίος Ἰακώβου Βασιλικοῦ, δεσπότη Σάμου, μαρκησίου Πάρου, κόμητος παλατίνου καὶ ἡγεμόνος Μολδαβίας, Σάμος 1894. Μ. Παράνικα, Ἰακώβος Βασιλικός, ἐν «Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος» Κων/πόλεως, τ. 11 σ. 66 ἐξ. Α. Μηλιαράκη, Ἰακώβος Βασιλικὸς Ἡρακλείδης, ἐν «Ἐστία» 28 (1889) 212 ἐξ. Μ. Κρουσίου, μν. ξ. σ. 556 ἐξ. Δ. Φωτεινοῦ, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, Βιέννη 1818, τ. III, σ. 78 ἐξ. Οὐλίλιαν Μίλλερ — Σ. Λάμπρου, *Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι*, Ἀθήναι 1909, τ. II, σ. 244 ἐξ. Ε. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos, seigneur de Samos, marquis de Paros, comte Palatin et Prince de Moldavie*, Paris 1889. Ν. Jorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos l'Héraclide dit le despote prince de Moldavie*, Bucarest 1900. Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, *Ἠρῶται σχέσεις Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων*, Ἀθήναι 1924, σ. 14 ἐξ. Δ. Πασχάλη, Ἰακώβος Βασιλικὸς Ἡρακλείδης, Ἄρχος καὶ Μαρκίω τῆς Πάρου, δεσπότης τῆς Σάμου, κόμητος παλατίνος ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας, ἐν «Ἡμερολόγιον τῆς Μ. Ἑλλάδος» 1936, σ. 243 ἐξ. Ε. Benz, *Wittenberg und Byzanz*, σ. 34 ἐξ.

2. Ε. Benz, μν. ξ. σ. 34.

3. Αὐτόθι, σ. 42.

«τοιουτοτρόπως ἔληξεν ἡ Μεταρρύθμισις ἐν τῇ Μολδαβίᾳ, τῆς ὁποίας πρῶτος ὑποκινητῆς ἐγένετο ὁ Μελάγχθων»¹.

Μετὰ τὸν Ἰάκωβον Ἡρακλείδην Βασιλικὸν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Μελάγχθων καὶ τὸν διάκονον τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως Δημήτριον Μυσοῦν πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἐπιδιώξας μάλιστα ὅπως δι' αὐτοῦ συνάψῃ ἀπ' εὐθείας σχέσεις καὶ θεολογικὸν διάλογον μετ' αὐτοῦ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐπεμψε προσωπικὴν ἐπιστολὴν μεθ' ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα θὰ ἐπετύγγανε τοῦτο ὁ Μελάγχθων, ἐὰν ὁ Δημήτριος Μυσοῦς δὲν ἦτο ἐπ' ἴσης τυχοδιωκτικὸς τύπος, καθὼς περίπου ὁ Ἰάκωβος Ἡρακλείδης Βασιλικός, καὶ ἐὰν τὴν πρόσκλισιν αὐτοῦ εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν δὲν ἐπληροφορεῖτο ἐγκαίρως τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, τοῦθ' ὅπερ ἔσχε δυσμενῆ ἢ μᾶλλον μοιραίαν ἐπίπτωσιν ἐπὶ τῆς ἐγκαινιασθείσης ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος ἐπιστολιλαίας θεολογικῆς συζητήσεως καὶ ἐπικοινωνίας μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Βιτεμβέργης. Ὅτι δὲ πράγματι ἦτο τυχοδιωκτικὸς τύπος ὁ Δημήτριος Μυσοῦς, πιστοῦται ἐκ τῶν περιπλανήσεων αὐτοῦ ἀνά τὴν Νοτιοσαβίαν, Μολδοβλαχίαν, Τουρκίαν, Γερμανίαν, Αὐστρίαν, Οὐγγαρίαν, Βενετίαν κ.λ.π., ἐκ τῆς συνάψεως ἐν αὐταῖς ὑπόπτων σχέσεων μετὰ διαφόρων ἐκκλησιαστικοπολιτικῶν προσωπικοτήτων, ἐκ τῆς ἀρνήσεως τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τῆς προσχωρήσεώς του εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν (ἄγνωστον ἂν μερικῆς ἢ ὀλικῆς, πραγματικῆς ἢ φαινομενικῆς), καὶ ἐκ τῆς ἀναμιξείως του καὶ εἰς πολιτικὰς ἐπι-ὑποθέσεις, ἄλλοτε μὲν ὡς «νοτάριος τοῦ βῆγος τῆς Μπογδανίας», ἄλλοτε δὲ ὡς στενὸς συνεργάτης τοῦ Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ 1561-1563 ἐν Μολδαβίᾳ καὶ ἐξ ἄλλων. Καίτοι δὲ ὀλίγας ἔχομεν περὶ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ καὶ τοῦ ἐγχειρήματός του ἱστορικὰς εἰδήσεις, θὰ ἠδυνάμεθα οὐχ ἦττον ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν καὶ μάλιστα τῶν ὑπὸ τοῦ E. Benz προσκομισθέντων ἐπ' ἐσχάτων νέων στοιχείων² νὰ σκιαγραφήσωμεν ἀτελῶς ἐνταῦθα τὴν ἀποτυχοῦσαν σοβαρὰν ταύτην προσπάθειαν τοῦ Μελάγχθονος πρὸς προσέγγισιν καὶ πρώτην ἐπαφὴν τῆς ἀρτιπαγοῦς Διαμαρτυρήσεως μετὰ τῆς πρεσβυτενοῦς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ Δημήτριος ἦτο Σέρβος ἢ Ἕλλην τὴν καταγωγὴν, γεννηθεὶς πιθανῶς ἐξ Ἑλλήνων γονέων, κατοικοῦντων ἐν Μυσία, ἐξ οὗ καὶ Μυσοῦς ἐπωνομάσθη³. Διετέλεσε μαθητῆς τοῦ Ἐρμοδώρου Ληστάρχου, ἔχων ὡς συμμαθητὴν καὶ

1. Αὐτόθι, σ. 58.

2. Αὐτόθι, σ. 59 ἐξ.

3. Ὁ ἴδιος ἐδήλωσεν εἰς τὸν Μελάγχθονα, ὅτι ἦτο Σέρβος (E. Benz, μν. ξ. σ. 62 ἐξ.), ἐνῶ ἄλλαι πηγαὶ παρουσιάζουσιν αὐτὸν ὡς Ἕλληνα, καὶ δὴ καὶ ὡς Θεσσαλονικέα (π.χ. Πατριστασία, σ. 384 κ.λ.π.). Ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ συνηγορεῖ προσέτι καὶ ἡ ὀπωσοῦν ἱκανοποιητικὴ ὑπ' αὐτοῦ κατοχὴ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ θεολογίας, εἰς ἣν ὀφείλεται καὶ ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας

φίλον τὸν Ἰάκωβον Ἡρακλείδην Βασιλικόν, μετὰ ταῦτα δὲ ἐγένετο γραμματεὺς ἢ «νοτάριος τοῦ ῥηγός τῆς Μπογδανίας»¹. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ζωῆς του ὁ Δημήτριος Μυσὸς ἦλθεν εἰς πρώτην ἐπαφὴν μετὰ τῶν Διαμαρτυρομένων ἐν Siebenbürgen, καὶ δὴ ἐν Κρονστάνδῃ, καὶ ἐγνώρισε τὰς κυριωτέρας προτεσταντικὰς διδασκαλίαις, ἰδίως μέσῳ τῆς διὰ τοὺς Ὁρθοδόξους προοριζομένης Κατηχήσεως τοῦ Valentin Wagner, τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ τὸν τίτλον: «Κατήχησις Οὐαλεντίνου τοῦ Οὐαγνέρου Κορονέως, Coronae 1550». Προηγουμένως κατὰ τὸ ἔτος 1543 ἡ Κατήχησις αὕτη εἶχε θεωρηθῆ καὶ ἐπεξεργασθῆ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ κατευθύνοντος τὴν ἑλλην προπαγανδιστικὴν ταύτην προσπάθειαν τῶν Διαμαρτυρομένων Μελάγχθωνος. Διὰ τῆς Κατηχήσεως λοιπὸν ταύτης, τῆς ὑποβληθείσης καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως², ἔτι διὰ τῆς εἰς τὴν ῥουμανικὴν γλῶσσαν μεταφρασθείσης ὑπὸ τοῦ Joh. Fuchs μικρᾶς Κατηχήσεως τοῦ Λουθήρου³ καὶ ὑπ' ἄλλων ἐτέρων προτεσταντικῶν συγγραφῶν εἰς σλαβικὰς γλώσσας, ὡς καὶ διὰ διαφόρων ἄλλων μέσων ὁ Μελάγχθων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι προσεπάθουν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νὰ διαδώσωσι τὸν Προτεσταντισμὸν μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων, Ῥουμάνων, Σλάβων καὶ Ἑλλήνων. Φαίνεται μάλιστα ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, πλὴν τῆς Κατηχήσεως τοῦ Wagner, εἶχον μεταφρασθῆ καὶ διάφορα ἄλλα προτεσταντικὰ βιβλία, ὡς δύναται νὰ συναχθῆ ἕξ ἀσαφοῦς τινος πληροφορίας τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ πρὸς τὸν Μελάγχθωνα, ὅστις ἔγραφε τῇ 29 Μαΐου 1559 πρὸς τὸν A. Hardenberg, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει «ἀναγινώσκονται καὶ βιβλία τῶν ἡμετέρων, μεταφρασθέντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν»⁴. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ἡ μικρὰ Κατήχησις τοῦ Λουθήρου, μεταφρασθεῖσα τὸ 1558 ὑπὸ Joh. Mylius⁵.

Βραδύτερον ὁ Δημήτριος Μυσὸς μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα, χειροτονηθεὶς διάκονος, ὑπηρέτησεν ἐκεῖ ἐπὶ μίαν τριετίαν ἢ ἑξαετίαν. Ἡ διακονία του αὕτη ἐν τῷ Πατριαρχεῖῳ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλά,

Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ Μελάγχθωνος εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἡ ἀπόδοσις εἰς αὐτὴν τῶν δυσχερῶν δογματικῶν ἐνοιῶν τοῦ θεμελιωδεστάτου τούτου συμβολικοῦ βιβλίου τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Πάντως νέος ἔτι ὢν ἔζησεν ἐν Μολδαβίᾳ, πιθανῶς μετὰ τῶν ἐκεῖ κατοικοῦντων γονέων του, διετέλεσε δὲ ἐπὶ τι χρονικὸν διάστημα καὶ γραμματεὺς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας.

1. Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, παρὰ Μαρτίνῳ Κρουσίῳ, Turcograecia, σ. 249.

2. Ἄλλ' «ohne weiteren Erfolg». (E. Benz, μν. ἔ. σ. 261, Anm 34).

3. Αὐτόθι.

4. C. R. VIII ep. lib. XII, Nr. 6764, σ. 827. Ὁ E. Benz, μν. ἔ. σ. 269, σημ. 57) σημειοῖ: «Dass man sich in Wittenberg schon in dieser Zeit mit der Verbreitung des Evangeliums unter den Griechen beschäftigte, geht auch aus der Bemerkung Bughagens in seinem Brief vom 11. Mai 1544 an Honterus hervor (S. 31): «Insignem vestrorum Graecorum inscitiam jam ante novimus. Faciat Deus, ut per Evangelium revertantur ad sapientiam iustorum».

5. Wort und Mysterium, hrsg. v. Aussenamt d. EKD., Witten 1958, σ. 12.

βεβαιούντος ὅτι ὁ Δημήτριος «διέτριψέ ποτε ἐν τῷ Πατριαρχείῳ»¹. «Ὅτι δὲ πράγματι διέμεινεν οὗτος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ μίαν τριετίαν μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του πρὸς τὸν Ἰωακείμ Καμεράριον («Demetrius triennio fuit Diaconus in Ecclesia Byzantii») ², πρὸς τὸν Α. Hardenberg («triennio fuit Diaconus Constantinopoli») ³, πρὸς τὸν H. Baumgartner⁴, πρὸς τὸν Α. Praetorius⁵, πρὸς τὸν J. Bordingus⁶ καὶ ἄλλοι⁷. Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Μελάγχθων ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν αὐτοῦ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, ἐνῶ καθ' ἑτέραν δὴλωσιν τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν Α. Frölich, παρέμεινεν οὗτος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς διάκονος ἐπὶ μίαν ἔξαετία⁸, συνυπολογιζομένου πιθανῶς καὶ τοῦ πρὸ τῆς χειροτονίας του χρόνου.

Ὅπως ποτ' ἂν ᾗ, φαίνεται ὅτι ὁ διάκονος Δημήτριος Μυσὸς ἦτο ἀνήσυχος καὶ τυχοδιωκτικὸς χαρακτήρ καί, ἀντὶ τῆς ταπεινῆς ζωῆς καὶ δράσεως ἐνὸς ἀσήμεου διακόνου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνοστάλησε τὴν προτέραν ζωὴν του ἐν Μολδοβλαχία καὶ Siebenbürgen, ἐκεῖθεν δὲ ἀπεσκόπει νὰ ἐπισκεφθῆ καὶ ἄλλας χώρας καὶ μάλιστα τὴν Γερμανίαν. Φαίνεται λοιπὸν πολὺ πιθανόν, ὅτι ἔπεισε τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, παρ' ᾧ διηκόνει, ὅπως χορηγήσῃ αὐτῷ ἄδειαν, ἵνα ἐπισκεφθῆ τὴν γενέτειραν αὐτοῦ καὶ ἐκεῖθεν μεταβῆ καὶ εἰς Γερμανίαν, ὅπως σπουδάσῃ ἐπὶ τόπου τὰ τῆς μὴ ἐπαρκῶς γνωστῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναφέρῃ αὐτῷ λεπτομερῶς περὶ αὐτῆς. Ὁ δὲ Πατριάρχης, ἐπιθυμῶν νὰ ἀποκτήσῃ πληρεστέρας καὶ πλέον ἐξηκριβωμένας πληροφορίας περὶ τῆς Διαμαρτυρήσεως, ἐχορήγησεν αὐτῷ τὴν ἀπαραίτητον κανονικὴν ἄδειαν καὶ εὐλογίαν διὰ τὴν ἀποδημίαν ταύτην, μετὰ τῆς ἀνεπισήμου ἐντολῆς ὅπως μεταβαίνων ἐκεῖσε μελετήσῃ τὴν διδασκαλίαν, τὴν λατρείαν, τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα, τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν καθόλου ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ ἐκθέσῃ τὰ πορίσματα τῆς μελέτης αὐτοῦ πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον⁹. Οὕτω κατὰ μῆνα Μάιον 1559 ἔφθασεν ὁ Δημήτριος Μυσὸς εἰς Βιττεμβέργην καὶ ἐφιλοξενήθη παρὰ τῷ Μελάγχθονι ἀπὸ 20 Μαΐου μέχρι τέλους Σεπτεμβρίου 1559, περιβληθεὶς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ στοργῆς, τοῦθ' ὅπερ ἔπραξεν οὗτος οὐχὶ βεβαίως ἀνευ λόγου καὶ σκοπιμότητος.

1. Παρὰ Μ. Κρουσίω, Turcograecia, σ. 249.

2. C. R. IX, epist. XIII, Nr. 6763, σ. 826.

3. Αὐτόθι, Nr. 6764, σ. 827.

4. Αὐτόθι, Nr. 6827, σ. 924.

5. Αὐτόθι, Nr. 6847, σ. 948.

6. Αὐτόθι, Nr. 6832 καὶ 6853, σ. 935 καὶ 953.

7. Βλέπ. E. Benz, μν. ξ. σ. 61 ἐξ.

8. Αὐτόθι, σ. 77.

9. Μ. Κρουσίου, μν. ξ. σ. 264. J. Hottinger, Historia eccles., saec. XVI, Tiguri 1655, σ. 50. J. Heineccius, μν. ξ. σ. 186. L. Harboe, Commentatio de Augustana Confessio ad Graecos delata, Lipsiae 1739, σ. 4 κ.λ.π.

Ἐν ταῖς ἀνωτέρω μνημονευθείσαις ἐπιστολαῖς τοῦ ὁμιλεῖ σαφῶς ὁ Μελάγχθων περὶ τῆς φιλοξενίας τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, περὶ οὗ γράφει, ὅτι «*tota aestate noster hospes fuit*»¹.

Περαιτέρω ἐκ τῶν αὐτῶν ἐπιστολῶν τοῦ Μελάγχθωνος πρὸς τοὺς φίλους του συνάγεται προσέτι, ὅτι, διαρκούσης τῆς φιλοξενίας τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Μελάγχθωνος διεξήχθησαν μεταξύ τῶν δύο ἀνδρῶν πολλαὶ καὶ ἐκτενεῖς συζητήσεις, καθ' ἃς ὁ μὲν Δημήτριος Μυσὸς ἐξέθηκε λεπτομερῶς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν λατρείαν καὶ τὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὁ δὲ Μελάγχθων ἐπραξε τὸ αὐτὸ διὰ τὴν Λουθηρανικὴν Ἐκκλησίαν, ἐπιδιώξας νὰ προσελκύσῃ τὸν Δημήτριον Μυσὸν εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν, ὅπερ φαίνεται ὅτι τελικῶς ἐπέτυχε, λόγῳ τοῦ ἀσταθοῦς καὶ ῥευστοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ. Ἡ ἐπιτυχία αὕτη τοῦ Μελάγχθωνος ἦτο μεγάλης σημασίας, διότι ἐφεξῆς χρησιμοποιοῖ τὸν Δημήτριον Μυσὸν ὡς ὄργανον ἀφ' ἐνὸς μὲν συνάψεως φιλενωτικῶν σχέσεων μετὰ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἐνάρξεως θεολογικοῦ διαλόγου μετ' αὐτοῦ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαδόσεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ τὴν Νοτιοσλαβίαν καὶ μεταφράσεως προτεσταντικῶν συγγραφῶν εἰς τὰς γλώσσας τῶν οἰκούντων τὰς χώρας ταύτας λαῶν, ἃς ὁ Δημήτριος Μυσὸς, λόγῳ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς ἐκπαιδευσεῶς του, ἐγνώριζεν. Ταῦτα πάντα προδίδουσιν ἢ ἐπακολουθήσασα δραστηριότης τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, ὡς καὶ αἱ κατωτέρω παρατιθέμεναι ἐπιστολαὶ τοῦ Μελάγχθωνος πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ καὶ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ πρὸς τὸν Μελάγχθωνα, ἔτι δὲ καὶ αὕτη ἢ ἐπὶ τόσον μακρὸν χρόνον φιλοξενία τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ ἐν αὐτῷ τῷ οἴκῳ τοῦ Μελάγχθωνος καὶ ἡ ἄλλη παντοειδὴς προστασία αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθωνος, ὃν ὁ Δημήτριος Μυσὸς ἐν ἐπιστολῇ του, γραφεῖσιν μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Βιττεμβέργης, ἀποκαλεῖ «*πατέρα καὶ διδάσκαλον*» ἢ «*διδάσκαλον αὐτοῦ φίλτατον*» ἢ «*θεοεἰκελον*».

Τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, δημοσιευθὲν ἐν τῇ Τουρκογραικίᾳ τοῦ Κρουσίου σελ. 263-264, ἔχει ὡς ἔπεται:

«*Τῷ αἰδεσιμωτάτῳ καὶ ἐνδοξοτάτῳ ἀνδρὶ, κυρίῳ Φιλίππῳ τῷ Μελάγχθωνι, διδασκάλῳ αὐτοῦ φίλτατῳ. Φιλίππῳ Μελάγχθωνι, τῷ κοινῷ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ, εὖ πράττειν.*

Τὴν μὲν ὁδὸν, ἣν ἐπορεύθημεν, ἡδέως τελέσαι πάντες ἠξιώθημεν, τῇ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριτι, οὔτε πρὸς ἀλλήλους ἐρίσαντες, οὔτε ἄλλο τι δυσχερὲς παθόντες. "Ὅταν δ' οὖν ὁμιλία τις ἦν, ὡς εἴωθε γενέσθαι ἡμῶν μεταξύ, σὺ τὸ καλὸν προοίμιον τοῦ λόγου ἡμῖν ἐγίνου, ὥστε ῥαδίως δύναιτ' ἂν τις γνῶναι τῆς σῆς διδασκαλίας ἡμᾶς ἀπολαύσαντας καὶ τῆς ἀρίστης σου νοουθεσίας ἀποπνέοντας. Ἐν τῇ γοῦν κλεισούρᾳ τῇ Ἰωαχειμικῇ φιλοφρόνως ἐδέχθην σὺν τοῖς ἐμοῖς ὀδῖταις ὑπὸ τοῦ ἀβραμιαίου Μαθεσίου, παρὰ δὲ τῆς Βουλῆς καὶ εἰς

3. Ἐπιστολὴ Μελάγχθωνος πρὸς J. Bordingus, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 935 καὶ 953.

τὸν δεῦπνον ἐκλήθην, μετὰλλοις τε ἡμᾶς, τοῖς ἐκεῖ εὐρισκομένοις, ἔτισαν. "Ὁθεν ἐπορευομένη εἰς τὴν κλεινὴν Νωρημπέργαν, χαίρων καὶ φέρων τὰς ἐπιστολάς τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς Γασπάρου· κάκει γενόμενος, ἐπιστολάς τε δούς τοῖς ὀνομαστοῖς ἐκείνοις, ἀλλ' οὐδεμία μοι ὑπόθεσις ἐγένετο τῆς γραφῆς. Ἐγὼ μὲν τῶν ἀνδρῶν οὐ κατηγορῶ· εἴτ' ἐξ ἔθους τοῦτο ἐποίησαν, ἢ τινός ἄλλης αἰτίας (εἶη γὰρ καὶ τοῦτό γε)· τὴν δὲ κρίσιν ταύτην ἀφήμι τῇ σῇ ἀρίστη γνώμῃ, ἄλλως τε τὴν κακηγορίαν, ὡσπέρ τι αἰσχρὸς, ἀποφεύγων. Τετάρτη οὖν ἐπὶ δέκα τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς ἦλθον εἰς τὴν Ῥαδιόσποντον. Τῇ ἐπιούσῃ, ἢ τῇ ἐπερχομένη, τῆς νηὸς ἐθέλων σὺν ἀγαθῇ τύχῃ ἐπιβήσεσθαι, τοῦ δὲ σοῦ σεμνοῦ τρόπου, θεοεἰκελε Φίλιππε, μεμνημένος αἰεὶ, καὶ τῆς χρηστότητός σου τῶν ἡθῶν, συχνῶς μέγα δακρῦών, ὡς ἄλλη τις ὀμηρικὴ κούρη τοῦ μητρικοῦ ἕανου, ἦτοι πατρικοῦ ἢ πῶς ἂν εἰποίμι σε, δικαίως λέξαιμι) ἀπολειφθεῖσα, οὕτω περὶ σοῦ διάκειμαι. Τοιγαροῦν ἐπὶ τούτοις προσθεῖη Χριστὸς ὁ Θεός, ᾧ εὐλικρινεῖ διανοία λατρεύεις, ἔτη ἐπὶ τὰ ἔτη σου, καὶ τὸ γῆρας σου λιπαρὸν διαφυλάξαι, ἀπείρατόν τε παντὸς ἀνιάρου. Ἔρρωσο.

Ἀσπάζομαι διὰ σοῦ τοὺς αὐτόθι σοφοὺς ἀνδρας· ἐν πρώτοις, τὸν ἐνδοξον ἀνδρα κύριον Παῦλον Ἐβῆρον, ποιμένα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, κύριον Γάσπαρον, τὸν σὸν γαμβρόν, Γεώργιον τὸν θεολόγον, Βικέντιον τὸν φιλέλληνα, Δαυῖδ τὸν εὐγενῆ, Οὐμπερτόν τε τὸν γάλλον, καὶ τοὺς ἄλλους ἀπαντας, οἵτινές τινα μνήμην ἐμοῦ ἔχουσιν.

Πυανεψιδῶνος πέμπτη ἐπὶ δέκα, ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφθ'.

Ἄ κατὰ πάντα σὸς Δημήτριος»¹.

Ὡστε ῥητῶς γράφει ὁ Μυσός, ὅτι «ἀπῆλυσεν τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀρίστης νοουθεσίας» τοῦ «διδασκάλου» τοῦ Μεγάλχθονος, ἐνοσῶν βεβαίως τὴν κατήχησιν αὐτοῦ εἰς τὴν λουθηρανικὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν προσέλευσιν του εἰς τὸν Προτεσταντισμόν. "Ὅτι δὲ πράγματι ὁ Δημήτριος Μυσός προσέκλινεν εἰς τὸν Προτεσταντισμόν, συνεργασθεὶς μάλιστα μετὰ τοῦ Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ διὰ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἐν Μολδαβίᾳ, ὡς καὶ μετὰ διαφόρων διαμαρτυρομένων διὰ τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν σλαβωνικὴν καὶ τὴν κροατικὴν καὶ τὴν σλοβενικὴν διαφόρων προτεσταντικῶν συγγραμμάτων², συνάγεται ἐκ τῆς κατωτέρω παρατιθεμένης ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, ἐκ τῆς φιλοπροτεσταντικῆς δράσεως αὐτοῦ ἐν Μολδαβίᾳ καὶ τῆς συνεπέια ταύτης ἀποδοθείσης αὐτῷ κατηγορίας ἐπὶ προτεσταντισμῷ ὑπὸ τῶν Ὀρθοδόξων Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μολδαβίας, ὡς καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων μαρτυριῶν καὶ ἐνδείξεων, ἐξ ὧν μνημονεύομεν μόνον δύο: Ἐν πρώτοις ὁ Α. Frölich, τῷ Hans von Ungnad ἐπιστέλλων, γράφει, ὅτι ὁ Δημήτριος Μυσός

1. Ἰω. Καμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 35-36.

2. Βλέπ. E. Benz, μν. ἔ. σ. 77 ἔξ.

«ist bei dem herrn Philippo etlich Monat wol gehalten und in der rechten reinen evangelischen lehr underwissen worden»¹. Ἐπειτα ὁ αὐτὸς Frölich διηγεῖται, ὅτι μετὰ τὴν Βιττεμβέργην ὁ Δημήτριος ἐπεσεκέφθη τὴν Μολδαβίαν καὶ διὰ τῆς προτεσταντικῆς διδασκαλίας του πρὸς τοὺς Ὁρθοδόξους «ist er einen lutherischen und khetzer verdacht worden und hatt derhalben weg muessen, sonst wer er verbrings verprent»². Ἐνταῦθα ῥητῶς καὶ κατηγορηματικῶς βεβαίῳ ὁ Α. Frölich, ὅτι ὁ Δημήτριος Μυσὸς ἐδιδάχθη ἐπὶ μῆνας ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος «τὴν ὀρθήν, καθαρὰν καὶ εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν» τῶν Λουθηρανῶν καὶ ὅτι ἐχαρακτήρισθη οὗτος ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Μολδοβλαχίας ὡς «Λουθηρανὸς καὶ αἰρετικὸς», διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν, ἵνα μὴ ὑποστῇ τὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς θάνατον. Ταῦτα πάντα κατηγγέλθησαν βεβαίως ὑπὸ τῶν ἐκεῖ Ὁρθοδόξων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα ἦτο φυσικὸν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προκαλέσωσιν ἐξέγερσιν κατὰ τοῦ ἀποστάτου καὶ ἀρνητοῦ τῆς Ὁρθοδοξίας Δημητρίου Μυσοῦ, ἣν καὶ ὑπαινίσσεται οὗτος ἐν τῇ κατωτέρῳ δημοσιευομένῃ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καταστήσωσιν ὑποπτον ἢ μᾶλλον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὸν προτεσταντίσαντα τοῦτον διάκονον καὶ νὰ ὀδηγήσωσιν εἰς πλήρες ναυάγιον τὸ ἀνατεθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος μεσολαβητικὸν καὶ φιλενωτικὸν καθόλου ἔργον. Ἐπὶ πλέον δέον ἐκ τούτων νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἡ μὴ ἀπόκρισις τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ εἰς τὸ γενόμενον πρὸς αὐτὸν μέσῳ τοῦ πεπτωκότος Δημητρίου διάβημα τοῦ Μελάγχθονος.

Παρὰ ταῦτα ὁμοῦς ὁ Μελάγχθων εἶχε τὴν ἀτυχῆ ἔμπνευσιν, ὡς προεῖπομεν, νὰ ἀναθέσῃ εἰς ἓν τόσον ἀκατάλληλον καὶ ὑποπτον καὶ ἀναξιόπιστον πρόσωπον, ἱκανὸν νὰ ἐξαπατᾷ ἄλλοτε μὲν τοὺς Ὁρθοδόξους, ἄλλοτε δὲ τοὺς Διαμαρτυρομένους, ἐμφανιζόμενον κατὰ χώρας καὶ περιστάσεις ὑπὸ διπλοῦν προσωπεῖον, ἐν τόσον δυσχερὲς καὶ λεπτὸν ἔργον, οἷον τὸ φιλενωτικόν. Τοιοῦτον δυστυχῶς ἄνδρα ἔκρινεν ὁ Μελάγχθων ὡς κατάλληλον διὰ νὰ τὸν χρησιμοποιοῦσιν ὡς ὄργανον τῆς πρώτης ἐπικοινωνίας καὶ ἐπαφῆς τῆς ἀρτιπαγοῦς Διαμαρτυρήσεως μετὰ τῆς πρεσβυγενοῦς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῆς ἐνάρξεως ἐπιστολιμαίου θεολογικοῦ διαλόγου μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ. Πρὸς τοῦτο παρεσκευάσε, διαρκοῦντος τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 1559, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ ἐν τῷ οἴκῳ του φιλοξενουμένου Δημητρίου Μυσοῦ, ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, καὶ ἀνέθηκεν εἰς τὸν φιλοξενούμενον παρ' αὐτῷ διάκονον, ὅπως μεταφέρῃ ταύτην εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγχειρίσῃ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, διαφωτίσῃ δὲ καὶ προφορικῶς αὐτὸν καὶ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτέρους ἐκκλησιασטי-

1. Παρὰ J. Kostrencic, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protest. Litteratur der Südslaven in den Jahren 1559-1565, Wien 1874, σ. 43.

2. Αὐτόθι.

κούς και θεολογικούς κύκλους περί τῶν κατὰ τὴν Λουθήρειον Μεταρρύθμισιν ἐν τῇ Δύσει και τὴν διδασκαλίαν αὐτῆς. Ὁ ἀπεσταλμένος δὲ οὗτος φαίνεται ὅτι ἐσχεδίαζε νὰ παρουσιασθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς κρυπτολουθηρανὸς και νὰ ἐργασθῇ ὑπόουλως πρὸς διάδοσιν τῶν προτεσταντικῶν ἰδεῶν μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων ὑπὸ τὸ ἐνδύμα τοῦ ὀρθοδόξου διακόνου. Καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τούτων, ἀναχωρῶν ἐκ Βιττεμβέργης, ἐφωδιάσθη ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος και δι' ἰδιαιτέρας ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, περὶ τῆς ὁποίας πληροφορεῖ αὐτὸς ὁ Μελάγχθων ἐν ταῖς και ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαις τρισὶν ἐπιστολαῖς του πρὸς τὸν H. Baumgartner, τὸν J. Mathesius και τὸν G. Graevius ἀπὸ 25. 9.1559. Δι' αὐτῶν ἀνήγγειλεν εἰς τοὺς φίλους του τὸ βαρυσήμαντον γεγονός, ὅτι τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἔγραψεν ἐπιστολὴν και διὰ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ ἀπέστειλε «πρὸς τὸν Πατριάρχην τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου», ὁμοῦ μετὰ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, περὶ ἧς ἔγραφε τῇ 18.10.1559 πρὸς τὸν A. Praetorius: «Τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Ὁμολογίας τῶν ἡμετέρων Ἐκκλησιῶν ἀπέστειλα τελευταίως εἰς τὸ Βυζάντιον δι' ἑνὸς διακόνου τῆς Ἐκκλησίας τῆς πόλεως ταύτης», δηλαδὴ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ. Ὁμοίως ἔγραφε τῇ 25.10.1559 και πρὸς τὸν J. Bordingus: «Τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς (Αὐγουσταίας) Ὁμολογίας... ἀπέστειλα εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' ἑνὸς λογίου ἀνδρός, ὅστις κατέχει ἐκεῖ τὸ λειτουργημα τοῦ διακόνου, και ὅστις καθ' ἕλον τὸ θέρος ἐγένετο φιλοξενούμενος παρ' ἐμοί». Εἰς τὰς αὐτομαρτυρίας δὲ ταύτας τοῦ ἀποστολέως τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας εἰς Κωνσταντινούπολιν Φιλίππου Μελάγχθονος προσθετέα και ἡ ἐπιμαρτυρία τοῦ Μαρτίνου Mylius, ἡ ἐπαναληφθεῖσα και ὑπὸ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, καθ' ἣν «εἰς ἐκείνην τὴν ἐπιστολὴν (τοῦ Μελάγχθονος πρὸς τὸν Ἰωάσαφ) προσέθηκεν ὁ Φίλιππος ἑλληνικὸν ἀντίτυπον τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας»¹. Φαίνεται ὅτι ἡ πεποιθήσις αὕτη ἦτο διάχυτος και μεταξὺ τῶν μετὰ ταῦτα διαμαρτυρομένων θεολόγων, ἐξ ὧν ὁ Joh. Henr. Hottinger γράφει, ὅτι «ὁ Δημήτριος ... ἑλληνικὸν ἀντίτυπον τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ... ἐκόμισε πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατριάρχην»². Τέλος και ἐν τῇ κατωτέρω δημοσιευμένῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ γράφει οὗτος, ὅτι ἐπανερχόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν «και

1. Οὕτως ὁ Κρούσιος γράφει: «Anno 1559 scripsit Melanchthon, anno aetatis suae 63, epistolam graecam (inquit Martinus Mylius in Chronologia Scriptorum eius) ad Ioasaphum, Patriarcham Constantinopolit., per Demetrium, Diaconum Ecclesiae Constantinopolitanae... Ad illam epistolam addidit Philippus exemplar Confessionis Augustanae graecum, nomine Dolscii editum, sed a Philippo compositum». (Turcograecia, liber III, σ. 264). Καὶ ἐν σελ. 488 ἐπαναλαμβάνει ὁ Κρούσιος: «Miserat et ante ad Ioasaphum Patriarcham, per Demetrium, cuius supra meminimus, exemplar (Augustanae Confessionis graece) Melanchthon, sicut in huius «Chronologia» 1582 in Autumno edita Martinus Mylius testatur».

2. J. H. Hottinger, Historia ecclesiastica, σ. 50/1.

ἐπιστολάς σοι (τῷ Πατριάρχῃ) κομίζω σοφῶν τινων ἀνδρῶν», μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη ἦτο ἀσφαλῶς ἡ τοῦ Μελάγχθωνος μετὰ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, ἃς ὅμως δὲν κατονομάζει, πιθανῶς ἵνα μὴ προδιαθέσῃ δυσμενῶς τὸν Πατριάρχην ὁ ἄλλοπρόσαλλος Μυσός¹.

Ἡ ἐπιστολὴ λοιπὸν τοῦ Μελάγχθωνος πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, συνταχθεῖσα ὁμοίως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, εἶναι βαρυσήμαντος, τὸ δὲ κείμενον αὐτῆς ἔχει ὡς ἀκολούθως:

«Τῷ παναγιωτάτῳ Πατριάρχῃ τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, κυρίῳ Ἰωάσαφ, σεβασμιωτάτῳ, εὖ πράττειν.

Ἀεὶ μὲν ἡ Ἐκκλησία Θεοῦ ἐν τούτῳ τῷ βίῳ, ὡσπερ πλοῖον ἐν κύμασιν, ἐν πολλαῖς θλίψεσι χειμάζεται, νυνὶ δὲ ἐν τῷ νοσερῷ τοῦ κόσμου γῆρα μᾶλλον ταράττεται ἢ πάλαι. Ὅπερ ὁρῶντες, πολλάκις στενάζοντες εὐχόμεθα, τὸν Ἰῶν Θεοῦ, κριτὴν ἀπάντων ἀνθρώπων, ὅτι τάχιστα ἐλθεῖν θριαμβεύσοντα, καὶ ξύμπασαν τὴν Ἐκκλησίαν προσάξοντα εἰς τὴν φανεράν τοῦ αἰδίου Πατρὸς συνήθειαν, ὅπου ἐν πᾶσι μακαρίοις ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἔσεται. Τὰς δυστυχίας οὖν τὰς κοινὰς ἀποδυρομένων ἡμῶν, ἡ τοῦ Δημητρίου διήγησις παραμυθιὸν τι συνέμιξε, λέγοντος, ὅτι θαυμαστῶς ἔτι σφῆζει ὁ Θεὸς Ἐκκλησίαν οὐκ ὀλίγην ἐν τῇ Θράκῃ καὶ Ἀσίᾳ καὶ Ἑλλάδι, ὡσπερ πάλαι τρεῖς ἀνδρας ἐν φλογὶ χαλδαϊκῇ σέσωκε. Τοιγαροῦν εὐχαριστοῦμεν τῷ ἀληθεῖ Θεῷ, τῷ Πατρὶ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι κρατερᾶ χειρὶ ἐν τοσοῦτῳ πλῆθει ἀσεβῶν καὶ θεοστυγῶν ἐχθρῶν σφῆζει ποίμνιον αὐτῷ, ὃ τὸν Ἰῶν αὐτοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν ὀρθῶς τιμᾷ καὶ ἐπικαλεῖται. Καὶ δεόμεθα αἰεὶ πανταχοῦ συλλέγεσθαι καὶ συγκροτεῖσθαι ἀγίας Ἐκκλησίας. Ἐώρακε δ' ὁ αὐτὸς Δημήτριος ἡμετέρας συνάξεις καὶ τῆς διδασκαλίας ἀκροατῆς ἐγένετο. Διηγῆσασθαι οὖν δυνήσεται, ὅτι εὐσεβῶς τὰς ἀγίας Γραφάς, τὰς προφητικὰς τε καὶ ἀποστολικὰς, καὶ τοὺς τῶν ἀγίων Συνόδων κανόνας περὶ δογμάτων καὶ τὴν ἡμετέρων Πατέρων διδασκαλίαν, τοῦ Ἀθανασίου, Βασιλείου, Γρηγορίου, Ἐπιφανίου, Θεοδωρήτου, Εἰρηναίου καὶ ὁμονοούντων τούτοις τηροῦμεν. Τὰς δὲ παλαιὰς βδελυρίας, τὰς τοῦ Σαμοσατέως καὶ Μανιχαίων καὶ Μωαμιτῶν καὶ πάντων τῶν καταράτων, οὓς ἀποδοκιμάζει ἡ ἀγία Ἐκκλησία, διαρρήδην ἀποβδελυττόμεθα, καὶ διδάσκωμεν θεοσεβῆσαν εἶναι τὴν ἀληθῆ πίστιν καὶ ὑπακοὴν τὴν κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Θεοῦ, τοὺς ἡμῖν ἐπιταχθέντας, οὐ κατὰ τὰς δεισιδαιμονίας ἢ ἐθελοθηρησκείας, ἃς ἀπαίδευτοι τῶν

1. Καὶ ὁ E. B e n z (μν. ἔ. σ. 90) παρατηρεῖ: «Die «Briefe der weisen Männer» sind also die Briefe von Melanchthon und Camerarius sowie die Übersetzung der Augustana. So hat also Demetrios mit dreijähriger (?) Verspätung die ihm aufgetragene Mission in Byzanz durchzuführen versucht». Παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι, μετὰ τὰς ἀνωτέρω αὐθεντικὰς καὶ ἀνεπιδέκτους ἀμφισβητήσεως μαρτυρίας, ἐλέγχεται ὡς πάντῃ ἀβάσιμος καὶ ἀνακριβὴς ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Β. Στεφανίδου (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία², Ἀθῆναι 1959, σ. 703), ὅτι «εἶναι ἀπλῆ εἰκασία» ἡ ἀποστολὴ καὶ μεταφορὰ ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Λατίνων μοναχοὶ εὐρήκασιν ἔξω τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Δεόμεθα οὖν, μὴ πιστεύειν Ἰμαῖς, σοφοὺς ἄνδρας, ταῖς διαβολαῖς, ἃς πλάττουσι καθ' ἡμῶν ἐχθροὶ τινες τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ κατὰ τὸν φυσικὸν τε καὶ θεῖον νόμον, ὁμοίως ἀμφοῖν ἀκροᾶσθαι, καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ συνηγορεῖν, ὡσπερ οἴδατε τοῦτο τὸ ἔργον λατρείαν εἶναι Θεῷ μάλιστα ἀρέσκουσαν.

Ἐρρωσο, σεβασμιώτατε πάτερ. Ἐν τῇ Σαξωνίᾳ, ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀφθ'.

Φίλιππος Μελάγχθων¹.

Ἐκ τῆς μετὰ προσοχῆς μελέτης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ διαγνώσωμεν τὸν σκοπὸν, ὃν προσέθετο ὁ Μελάγχθων πέμπων ταύτην μετὰ τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας πρὸς τὸν Ἀρχηγὸν τῆς Ὁρθοδοξίας. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπειράθη οὗτος νὰ διαλύσῃ τὰς ὑπὸ τῶν Ῥωμαιοκαθολικῶν διασπειρομένας καὶ εὐρέως κυκλοφορούσας ἐν τῇ Ἀνατολῇ φήμας καὶ κατηγορίας κατὰ τῶν Διαμαρτυρομένων, ὅτι εἶναι αἰρετικοί. Πρὸς τοῦτο δὲ διαβεβαιοῖ τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην ὁ Μελάγχθων, ὅτι ὁ Προτεσταντισμὸς τηρεῖ τὰς ἀγίας Γραφάς, τοὺς «περὶ δογμάτων» κανόνας τῶν ἀγίων Συνόδων καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἀποκηρύσσει δὲ πάσας τὰς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατακριθείσας αἵρέσεις. Ἐκθεῖς δ' οὕτω τὰ γνωρίσματα τῆς ὀρθοδοξίας τῶν Διαμαρτυρομένων, προστίθῃσι καὶ τὴν παράκλησιν: «Δεόμεθα οὖν, μὴ πιστεύειν Ἰμαῖς, σοφοὺς ἄνδρας, ταῖς διαβολαῖς, ἃς πλάττουσι καθ' ἡμῶν ἐχθροὶ τινες τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ κατὰ τὸν φυσικὸν τε καὶ θεῖον νόμον ὁμοίως ἀμφοῖν ἀκροᾶσθαι καὶ τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ συνηγορεῖν». Ἐνταῦθα δύναται τις ν' ἀνακαλύψῃ συγκεκαλυμμένην τινὰ αἰχμὴν κατὰ τῶν Λατίνων καὶ ἀπόπειραν τοῦ Μελάγχθωνος πρὸς προσηταιρισμὸν τῶν Ὁρθοδόξων, τοῦτο δὲ καταφανέστερον γίνεταί ἐν οἷς γράφει, ὅτι οἱ Διαμαρτυρόμενοι βδελύσσονται σὺν ταῖς ἀρχαίαις αἵρέσεσι καὶ αὐτὰς δεισιδαιμονίας ἢ ἐθελοθησκείας, ἃς ἀπαίδευτοι τῶν Λατίνων μοναχοὶ εὐρήκασιν ἔξω τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Φαίνεται ὅτι ὁ Μελάγχθων καὶ οἱ ἐν Βιττεμβέργῃ σημαίνοντες Διαμαρτυρόμενοι ἠλπίζον, ὅτι τὸ κατὰ τῶν Λατίνων κοινὸν μῖσος τῶν Ὁρθοδόξων Ἑλλήνων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνώσῃ αὐτοὺς εἰς συμμαχίαν τινὰ κατὰ τῆς Ῥώμης. Ἐπὶ πλέον πρὸς τὴν ἔνωσιν ταύτην Ὁρθοδόξων καὶ Διαμαρτυρομένων θὰ ἔδει νὰ ὀδηγήσωσιν αὐτοὺς καὶ αἱ «κοιναὶ δυστυχίαι»

1. C. G. Bretschneider, Corpus Reformatorum, Halis Saxonum 1842, τ. IX, σ. 922/3. Μ. Κρουσίου, μν. ἔ. σ. 559, ἔτ. 82 σ. 204, 248/9, 284, 488. Μ. Dresser, Gymnasmatum linguae graecae libri tres, Lipsiae 1592, σ. 224/8. P. H. Cyprii, Chronicon Ecclesiae Graecae, Lipsiae 1687, σ. 36, 326. J. Fabricii, Bibliotheca Graeca, Hamburgi 1726, τ. XIII, σ. 468/70. E. A. Schelstrate, Acta Orientalis Ecclesiae contra Lutheri haeresim, Romae 1739, σ. 73/4. Le Quien, Oriens Christianus, Parisiis 1740, I, 324. Κ. Σάθα, Βιογραφικὸν σχεδίασμα περὶ τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Β', Ἀθήναι 1870, σ. ιθ'—κ'. Ἰω. Καμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς, σ. 33/4. E. Benz, μν. ἔ. σ. 63/4. Wort u. Mysterium, σ. 238.

καὶ δοκιμασίαι αὐτῶν καὶ γενικῶς οἱ διωγμοὶ «τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ», ἦτις «ἐν τούτῳ τῷ βίῳ, ὡσπερ πλοῖον ἐν κύμασιν, ἐν πολλαῖς θλίψεσι χειμάζεται, νυνὶ δὲ ἐν τῷ νοσερῶ τοῦ κόσμου γήρα μᾶλλον ταράττεται ἢ πάλαι».

Τέλος ἐν τῇ ἐπιστολῇ διαφαίνεται καὶ ἡ ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν Δημήτριον Μυσὸν ἀποστολή, ὅστις ὄφειλε νὰ χρησιμεύσῃ οὐ μόνον ὡς κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς πληροφοριοδότης καὶ διαφωτιστὴς καὶ μάρτυς αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος τῶν κατὰ τὴν Διαμαρτύρησιν, ἐφ' ὅσον «ἐώρακεν ὁ αὐτὸς Δημήτριος ἡμετέρας συνάξεις καὶ τῆς διδασκαλίας ἀκροατῆς ἐγένετο», ὥστε «διηγήσασθαι δυνήσεται» περὶ αὐτῆς. Ὁφείλε λοιπὸν ὁ Δημήτριος Μυσὸς νὰ παίξῃ τὸν ῥόλον συνηγόρου καὶ ὑπερασπιστοῦ τῶν Διαμαρτυρομένων παρὰ τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ, παριστῶν αὐτοὺς ὡς τηροῦντας μὲν «εὐσεβῶς τὰς ἀγίας Γραφάς, τὰς προφητικὰς τε καὶ ἀποστολικὰς, καὶ τοὺς τῶν ἀγίων Συνόδων κανόνας περὶ δογματῶν» καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀνατολικῶν Πατέρων, ὡς καταδικάζοντας δὲ τὰς ἀρχαίας αἱρέσεις. Ὅθεν ὄφειλε νὰ πείσῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτι οἱ Ὁρθόδοξοι καὶ οἱ Διαμαρτυρόμενοι συμφωνοῦσιν ἐν τῇ δογματικῇ πίστει καὶ διδασκαλίᾳ, καθ' ὅσον ἔχουσι κοινὸν κτῆμα, τ.ἔ. τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων καὶ Πατέρων, ἐπὶ τοῦ κοινοῦ δὲ τούτου ἐδάφους θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συνάντησις καὶ συνεννόησις αὐτῶν. Θεωροῦμεν περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ὡς πρὸς τὸ δεῦτερον σκέλος τῆς προτάσεως ταύτης, τ.ἔ. τὴν Παράδοσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς ἱστορικῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἦτο ἀκριβὴς ἡ διαβεβαίωσις τοῦ Μελάγχθωνος, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε τότε οὔτε μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι σήμερον κατέστη δυνατὴ καὶ ἐφικτὴ ἡ συνάντησις καὶ ἔνωσις τοῦ Προτεσταντισμοῦ μετὰ τῆς Ὁρθοδοξίας, διότι αὕτη εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν Ἐκκλησία τῆς Παραδόσεως, τῆς ἀπορριπτομένης ὑπ' ἐκείνου.

Ἐν τέλει γεννᾶται τὸ ἐρώτημα: ἐξεπλήρωσεν ὁ Δημήτριος Μυσὸς τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθωνος ἀποστολὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν; Ἡ ἔρευνα δὲν κατάρθωσε μέχρι τοῦδε νὰ διακριβώσῃ τὸ σημεῖον τοῦτο, ὡς ἐπίσης ἀγνοεῖ καὶ τὸ τέλος τοῦ λίαν ὑπόπτου τούτου κρυπτολουθηρανοῦ¹. Καθ' ἡμᾶς ὁ δαιμόνιος Μυσὸς, μὲ τὴν μεγάλην ἀφοσίωσιν του πρὸς τὸν «θεοεἰκελον καὶ ἀγαπητὸν διδάσκαλόν του» καὶ πνευματικὸν «πατέρα» Μελάγχθωνα καὶ τὸν ζῆλον τοῦ νεοφωτίστου, δὲν ἦτο δυνατὸν ἀλλ' ἢ νὰ εὔρεν ὅπως ὅποτε τὸν τρόπον καὶ τὴν δυνατότητα, ὅπως ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν του. Ἐν πρώτοις φαίνεται, ὅτι, ἀναχωρήσας οὗτος τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1559 ἐκ Regensburg, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Μελάγχθωνα, καὶ διελθὼν πιθανῶς διὰ τῆς Μολδοβλαχίας πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἐκεῖ γνωστῶν καὶ φίλων του, ὡς καὶ ἐκ τῆς Βενετίας πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ ἐκεῖ διατρίβοντος μητροπολίτου Παροναξίας Θεωνᾶ, εἰς ὃν καὶ «ἐκοινώσατο» τὰ τῆς ἀποστολῆς

1. Βλέπ. E. Benz, μν. ἔ. σ. 71 ἐξ.

του¹, ἔφθασε τὸ ἐπόμενον ἔτος 1560 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς δύναται νὰ συναχθῆ ἔκ τῆς ἐπομένης ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ ἀπὸ 14.1.1560², δι' ἧς προσπαθεῖ ὅπως οἰνεῖ ἐκμαιεύσῃ πρόσκλησιν αὐτοῦ πρὸς ἐπιστροφὴν του εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὸ κείμενον αὐτῆς ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Τῷ παναγιωτάτῳ καὶ οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἰωάσαφ, καὶ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὖ πράττειν.

Εἰ μὲν τὰ συμβάντα μοι, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡμετέρου ἡγεμόνος ἐν τῇ Μολδαβίᾳ, ἦν ἀνήκουστα τῇ σῇ παναγιότητι, οὐκ ἂν ὤκνησα περὶ τούτων ἀκριβῶς διεξελεθῆναι, μηδὲ τοῖς ἐχθρωδαῖς ἐμοὶ διακειμένοις δοῦναι, ὥστε κακῶς ἐμὲ λέγειν. Ὅπερ πάλαι φοβούμενος, ἵνα μὴ τις τάκείνους ἀνοήτωςπραχθέντα, ἐμοὶ ἀναθεῖη, οὐκ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις, ὅπου δὴ μοι γραμματηφόρων τυχεῖν ἐξεγένετο, μερικῶς γράψαι περὶ τούτων τῇ σῇ παναγιότητι οὐκ ὀλιγόρησα. Ἐγὼ μὲν, ὡς λογίζομαι, ἀνάιτιος ὢν, διὰ τὴν πανουργίαν τῶν νῦν ἀνθρώπων, ὑπαίτιος, ὡς ἐπυθόμην, παρὰ σοὶ νομίζομαι. Αὕτη οὖν ἡ φήμη, οὐτ' ἐμοῦ ἀξία, οὔτε τοῦ ἐμοῦ βίου, ὃν παρ' ὑμῖν ἔζησα, ἀλλ' ἐκείνων, ὅσοι τὰ τοιαῦτα φιλοῦσι πλάττειν καὶ λέγειν. Τί γε ἂν καὶ ἐποίησα, ὑπ' ἐκείνων τῶν βαρβάρων διακόμενος, παρὰ πάντων τῶν ἄλλων ἀμελούμενος; Καταφευκτέον ἄρα πρὸς

1. Ὁ λόγιος μητροπολίτης Παροναξίας Θεωνᾶς διέτριβε τότε ὡς πατριαρχικὸς ἐξάρχος ἐν Βενετίᾳ, ἔνθα ἔγραψε τὸν πρόλογον εἰς τὰς ἐκεῖ ἐκδοθείσας «Διδαχὰς» τοῦ Ἀλεξίου Ῥαρτούρου. Κατὰ τὴν διέλευσιν τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ διὰ Νυρεμβέργης κατ' Ὀκτώβριον 1559 ὁ Ἰωακεῖμ Καμεράριος παρέδωκεν αὐτῷ ἐπιστολὴν, ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν μητροπολίτην Θεωνᾶν, οὕτινος ἀπάντησις ἀπὸ τοῦ ἔτους 1560 α' Ἐλαφηβολιῶνος δεκάτη φθίνοντος ἀπόκειται ἐν Codex Monacensis lat. 10365 τῆς Collectio Camerariana 15 fol. 217 r-v (πρβλ. καὶ fol. 218r καὶ 219 r-v). Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη τοῦ Θεωνᾶ ἀπευθύνεται «τοῖς ἐνδοξοτάτοις καὶ σοφωτάτοις ἀνδράσι Φιλίππῳ τε τῷ Μελάγγθωνι καὶ Ἰωακείμῳ τῷ Καμεραρίῳ καὶ πᾶσι τοῖς εὐνοϊκῶς αὐτοῖς διακειμένοις, ἡμῖν δὲ ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ ποθεινοῖς φίλοις, κἂν μακρὰν οὖσιν», ὅθεν γίνεται φανερόν, ὅτι ὁ τε Μελάγγθων καὶ ὁ Καμεράριος καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς Διαμαρτυρόμενοι ἔγραψαν καὶ ἄλλως διὰ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ ἐπεκονιῶνησαν μετὰ τοῦ «Ἑλληνοσ μητροπολίτου Θεωνᾶ, ἴσως δὲ καὶ μετ' ἄλλων σημαίνοντων Ὁρθοδόξων κληρικῶν καὶ θεολόγων. Ἐντεῦθεν ἀγεται τις νὰ δεχθῆ, ὅτι, ὡς μικρὸν ὕστερον ὁ Ἰωάσαφ καὶ ὁ Φίλιππος Μελάγγθων καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Διαμαρτυρόμενοι ἐποίησαντο γενικωτέραν ὅπως οὖν ἀπόπειραν συνεννοήσεως μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς δὲ ταύτης συνηγορεῖ καὶ τὸ καθόλου περιεχόμενον τῆς προκειμένης πρὸς αὐτοὺς ἀπαντητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ μητροπολίτου Θεωνᾶ μετὰ τῆς ἐν τέλει εὐχῆς περὶ ἐνώσεως, ὡσαύτως γενέσθαι μία ποιμένη, εἰς ποιμήν». (Ἰω. Καμίρη, μν. ἔ. σ. 86).

2. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Ε. Βενηζ (μν. ἔ. σ. 89-90) διορθώνει τὸ ἔτος 1560 εἰς 14.1.1564, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἐπιστολῇ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἀθανάτου τοῦ ἡμετέρου ἡγεμόνος ἐν τῇ Μολδαβίᾳ, τοῦθ' ὅπερ θὰ εἶδει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸν φόνον τοῦ Ἰακώβου Ἡρακλειδου Βασιλικῷ ὑπὸ τοῦ Stephan Tomsa, γενόμενον τὴν 5 ἢ 6 Νοεμβρίου 1563. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ἐτι ταυτῇ οὐδὲν κωλύει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Δημήτριος Μυσοῦς ἠδύνατο νὰ μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν κατὰ τὸ ἔτος 1564 καὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐντολὴν τοῦ Μελάγγθωνος.

δικαστὴν τινα τῶν ἀδικουμένων, δηλονότι τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν. Τοῖνον, ὡς τῆς τούτων ἀπολογίας οὐχ ἀπλῆς οὐσης, οὔτε τῆς ἐπιστολῆς ἀρκούσης πρὸς ταῦτα, εἰς τὸ μέλλον τοῦτο παραλείπω. Ἐρχόμενος οὖν αὐτόσε, χάριτι Θεοῦ σεσωσμένος, ἔχω καὶ ἕτερα ἅτινα κοινώσῃν τῇ σῇ παναγιότῃ ὑπὲρ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τούτοις καὶ ἐπιστολάς σοι κομίζω σοφῶν τινων ἀνδρῶν, ὑπὲρ ὧν ἐκοινώσαμην τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Θεωνᾶ, ὡς ἀνδρὶ σοφῷ καὶ ἀληθῆς κρίναι δυναμένῳ. Ἐκ τούτων οὖν τῶν προστεθέντων, εἴ τί σοι δόξῃ οὐκ ἀπὸ σκοποῦ λέγεσθαι, ἐμὲ τοῖς σοῖς γράμμασι βεβαιότερον καὶ ἀσφαλέστερον ποιήσον. Οὔτε γὰρ ἡ ἐμὴ συντυχία ἐπίπλαστόν τινα εὖνοιαν ἐποίσει τῇ σῇ παναγιότῃ, οὔτε τι λεχθήσεται ἀπᾶδον τῆς ἀληθείας· ἀλλ' ὥσπερ ἀπὸ εἰλικρινοῦς διανοίας ταῦτά σοι γράφω, οὕτως, εἴπερ τῶν δυνατῶν ἦ, πάντα σοι δι' ἔργων παραστήσω. Τότε δὴ καὶ τὴν τραγωδίαν, ἣ μᾶλλον εἰπεῖν, ψυχικὸν ἀγῶνα, τῶν περὶ ἐμὲ γεγενημένων, ἐξηγήσομαι. Ἐρρωσο ἐν Χριστῷ, κάμου ἐν ταῖς εὐχαῖς τῆς σῆς παναγιότητος μέμνησο. Γαμηλιῶνος δ' ἐπὶ δέκα, ἐν ἔτει ἀπὸ τῆς ἐνάρκου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφ' ἑ.

Ὁ κατὰ πάντα σὸς δοῦλος Δημήτριος¹.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς συνάγεται ἐν πρώτοις, ὅτι τὴν ἐντολὴν τοῦ Μελάγχθονος ἐξετέλεσεν ὁ Δημήτριος Μυσὸς μᾶλλον κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1560, ὅτε, ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐμφανισθεὶς ὡς ὀρθόδοξος διάκονος, ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ τὴν τε ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας καὶ τὴν ἀνωτέρω παρατεθειῖσαν ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθονος, ὡς ἐπίσης καὶ ἄλλας «ἐπιστολάς σοφῶν τινων ἀνδρῶν». Προφανῶς πρώτη μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Μελάγχθονος πρὸς τὸν Ἰωάσαφ, ταύτην δ' ἀσφαλῶς ἐννοεῖ καὶ ὁ Μυσός, ἐκφραζόμενος, διὰ λόγους σκοπιμότητος, οὕτω γενικῶς καὶ ἀσφῶς καὶ μὴ κατονομάζων τὸν Μελάγχθονα. Συνάμα δὲ «ἐκοινώσατο καὶ ἕτερα ἅτινα τῇ ἑαυτοῦ Παναγιότῃ», τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ Ἰωάσαφ, «ὑπὲρ τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας», δηλαδὴ ἀνέφερον αὐτῷ λεπτομερῶς περὶ τῆς νεοπαγοῦς Ἐκκλησίας τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς, ἧς ἀκροατῆς ἐγένετο», ὡς καὶ «τῶν συνάξεων» αὐτῆς, ἃς «ἐώρακε», καθὼς ἔγραψεν ὁ Μελάγχθων ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Ἰωάσαφ. Ἀναμφιβόλως δὲ θὰ εἰσηγήθη τῷ Οἰκουμενικῷ Πατριάρχῃ τὸ σκόπιμον τῆς ἐνάρξεως ἐπιστολιμαίου θεολογικοῦ διαλόγου μετὰ τοῦ Μελάγχθονος, εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς του καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, καὶ τὸ δυνατόν τῆς διεξαγωγῆς φιλενωτικῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τῶν Διαμαρτυρομένων, ὧν τὴν διδασκαλίαν θὰ παρέστησεν ὡς συμφωνοῦσαν πρὸς τὴν ὀρθόδοξον. Ταῦτα δὲ προηγουμένως «ἐκοινώσατο καὶ τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Θεωνᾶ, ὡς ἀνδρὶ σοφῷ καὶ ἀληθῆς κρίναι δυναμένῳ», ἐπικαλεσθεὶς τὴν παρέμβασιν αὐτοῦ παρὰ τῷ Πατριάρχῃ Ἰωάσαφ πρὸς εὐδόωσιν τοῦ σχεδίου τοῦ κοινοῦ φίλου των Μελάγχθονος.

1. M. Crusii, μν. ἑ., liber III, σ. 248/9.

Ἐπειτα ἐν τῇ μετὰ χειρας ἐπιστολῇ του ὁ Δημήτριος Μυσὸς ὁμιλεῖ καὶ περὶ τοῦ διωγμοῦ, ὃν ὑπέστη ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων τῆς Μολδαβίας διὰ τὰ προτεσταντικὰ φρονήματά του, (ὕπ' ἐκείνων τῶν βαρβάρων διωκόμενος καὶ παρὰ πάντων τῶν ἄλλων ἀμελούμενος). Πράγματι οἱ Ὁρθόδοξοι οὗτοι εἶχον, ὡς εἶδομεν, ἀντιδράσει κατὰ τῶν φιλοπροτεσταντικῶν προσπαθειῶν καὶ κηρυγμάτων τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ καὶ «ἐδίωξαν» αὐτόν, ἐπὶ πλέον δὲ κατήγγειλαν αὐτόν ὡς προτεσταντίσαντα εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, ὅστις καὶ ἐθεώρει πλέον αὐτόν ὡς «ὑπαίτιον» καὶ ἔνοχον τῆς ἀποδιδομένης αὐτῷ κατηγορίας, καθὼς ἐπληροφορεῖτο καὶ ἔγραφε παραπονούμενος ὁ Δημήτριος Μυσός. Ὡς ἐκ τούτου εἶχεν οὗτος «μερικῶς γράψει πολλάκις» περὶ «τῶν συμβάντων τούτων» πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ, προσπαθῶν νὰ διαλύσῃ τὰς ἐναντίον του κατηγορίας καὶ παριστῶν ἑαυτὸν ὡς ὀρθόδοξον καὶ ἀφωσιωμένον εἰς τὸν Πατριάρχην «κατὰ πάντα δοῦλον». Ὑπεστήριξε δέ, ὅτι ἡ ἐναντίον του κατηγορία καὶ «φήμη», ἡ διατυπωμένη καὶ διαδιδόμενη ὑπὸ «τῶν ἐχθρῶδῶς αὐτῷ διακειμένων», δὲν εἶναι «ἀξία αὐτοῦ καὶ τοῦ βίου ὃν ἔζησεν» ὡς διάκονος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ «καταφύγῃ πρὸς τὴν μεγάλην Ἐκκλησίαν ὡς δικαστὴν τῶν ἀδικουμένων», ἵνα ἀπολογηθῇ καὶ ἀποδείξῃ τὸ ἀσύστατον καὶ ἀδικον τῆς κατηγορίας καὶ ἑαυτὸν ὅλως «ἀναίτιον». «Τοῖνον ὡς τῆς τούτων ἀπολογίας οὐχ ἀπλῆς οὐσης, οὔτε τῆς ἐπιστολῆς ἀρκούσης πρὸς ταῦτα», αἰτεῖται «γράμμα» τοῦ Πατριάρχου, ὅπως ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ «τότε δὴ καὶ τὴν τραγωδίαν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ψυχικὸν ἀγῶνα τῶν περὶ αὐτὸν γεγενημένων ἐξηγήσεται». Ὑπαινισσόμενος δὲ ὅτι, πλὴν τῆς ἀτομικῆς του υποθέσεως, θέλει ὑποβάλει καὶ ἀναφορὰν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ περὶ τῶν κατὰ τὸν Προτεσταντισμὸν—ἐνοεῖται ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Μελάγχθονος—παρέχει αὐτῷ ἐκ τῶν προτέρων τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι οὐδὲν «τι ἀπᾶδον τῆς ἀληθείας λεχθήσεται», ἀλλὰ πάντα «ἀπὸ εἰλικρινοῦς διανοίας».

Ἐκ τῆς ἐπισταμένης λοιπὸν μελέτης τῆς ἀνωτέρου ἐπιστολῆς πείθεται τις, ὅτι ὁ Δημήτριος Μυσὸς ἐπέδωκε δι' αὐτῆς νὰ προπαρασκευάσῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προδιαθέσῃ εὐνοϊκῶς τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ὅπως δεχθῇ εὐμενῶς ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἀτομικὴν ἀπολογίαν του εἰς τὴν ἐναντίον του κατηγορίαν ἐπὶ προτεσταντισμῷ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἔκθεσίν του περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐν τῇ Δύσει Μεταρρυθμίσεως, καὶ μάλιστα περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουστίας Ὁμολογίας, ἔξαιρομένου τοῦ συμφώνου αὐτῆς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ γενικῶς τοῦ δυνατοῦ τῆς συνεννοήσεως τῶν Διαμαρτυρομένων μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων. Ἀτυχῶς ἡμῶς, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Κωνσταντινούπολιν, οὐδεμίαν πληροφορίαν ἔχομεν περὶ τῶν ἐνεργειῶν καὶ τοῦ τέλους αὐτοῦ. Ἀσφαλῶς θὰ ἐνεχείρισε τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθονος καὶ τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ.

Οὗτος ὁμως δὲν ἀπήγγησε πρὸς τὸν Μελάγχθωνα, οὐδ' ἔκρινε κατάλληλον τὸ μεσολαβοῦν ἕλως ἀναξιόπιστον πρόσωπον τοῦ Δημητρίου καὶ τὸ δημιουργηθὲν δυσμενὲς διὰ τοὺς Διαμαρτυρομένους κλιμα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Μολδαβία πρὸς ἑναρξιν θεολογικοῦ διαλόγου μετὰ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὡς ἔπραξεν ὀλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ διάδοχός του Πατριάρχης Ἱερεμίας II διὰ τῶν περιπτώστων θεολογικῶν Ἀποκρίσεών του πρὸς τοὺς Βυρτεμβεργίους Λουθηρανούς θεολόγους¹. Ὡς ἐρρήθη, ὁ πιθανώτερος λόγος τῆς σιωπῆς ταύτης καὶ τῆς καθόλου ἔναντι τοῦ Μελάγχθονος καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων γενικωτέρας στάσεως τοῦ Πατριάρχου Ἰωάσαφ νομίζομεν ὅτι εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος προσέλκυσις τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ εἰς τὸν Προτεσταντισμὸν καὶ ἡ μετέπειτα ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκδήλωσις καὶ δραστηριότης τοῦ τελευταίου τούτου, ἰδίως ἐν Μολδαβία, τὴν ὅποιαν εἶχον ἐγκαίρως καταγγεῖλει εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον οἱ ἐκεῖ Ὁρθόδοξοι, χωρὶς νῦν ὁ Μυσὸς νὰ δυνηθῆ νὰ ἀποσιεῖται τὸ βῆρος τῆς κατηγορίας ταύτης καὶ νὰ πείσῃ τὸν Πατριάρχην περὶ τοῦ ἑναντίου. Συνεπεία δὲ τῆς ἐν λόγῳ καταγγελίας φαίνεται ὅτι ἐσημειώθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξέγερσις καὶ ἀντιπροτεσταντικὴ κίνησις καὶ κατακραυγὴ κατὰ τοῦ ἀποστάτου Δημητρίου Μυσοῦ, ὅστις οὕτω κατέστη ὑπόδικος ἐνώπιον τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν λοιπὸν δὲν κατῴρθωσε πράγματι ὁ Μυσὸς νὰ ἀποκρούσῃ καὶ διαλύσῃ τὴν διατυπωθεῖσαν ἐναντίον του κατηγορίαν ἐπὶ προτεσταντισμῶ, ὡς ἐνόμιζε καὶ ἔγραφεν ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Πατριάρχην, ἐπόμενον εἶναι ὅτι θὰ κατεδικάσθῃ ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου πιθανῶς εἰς κανονικὴν καθαίρεσιν καὶ ἀποκοπὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς ἀρνητῆς καὶ ἀποστάτης τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ τοιαύτη ὁμως καταδικὴ αὐτοῦ ἔσχεν ὡς συνέπειαν καὶ τὴν καταδικὴν καὶ ἀποτυχίαν καὶ τοῦ διαβήματος τοῦ Μελάγχθονος καὶ τὴν ματαίωσιν τοῦ σχεδίου αὐτοῦ περὶ ἐνάρξεως θεολογικῶν συζητήσεων καὶ φιλενωτικῶν διαπραγματεύσεων μεταξὺ Βιττεμβέργης καὶ Κωνσταντινουπόλεως μέσῳ ἑνὸς τόσοσ ὑπόπτου καὶ ἀναξιόπιστου καὶ ἀκαταλλήλου ἀνδρός, οἷος ὁ Δημήτριος Μυσός. Ἡτύχησε λοιπὸν ὁ Μελάγχθων περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ καταλλήλου ὄργανου διὰ μίαν τόσοσ λεπτὴν καὶ δυσχερῆ ἀποστολήν, ἐνῶ ἐὰν εἶχε τὴν δυνατότητα χρησιμοποίησεως ἐτέρων ἀνωτέρων καὶ καταλληλοτέρων προσώπων, ὅπως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησαν μετὰ 14 ἔτη οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον Ἀνδρέου καὶ τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον Λουθηρανοὶ θεολόγοι τῆς Τυβίγγης διὰ τὸν μετὰ τοῦ Ἱερεμίου II θεολογικὸν διάλογον, ἢ βραδύτερον (1622-1627) οἱ συνεχίσαντες τὸν ἀρξάμενον διάλογον πολυάριθμοι διαμαρτυρόμενοι φίλοι τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου², καὶ οὕτω διεξῆγε τὰς διαπραγματεύσεις ἐπὶ ἀνωτέρου καὶ ἐπι-

1. Βλέπ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμός, σ. 76-135. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα... τ. I², σ. 437-503, τ. II¹, σ. 433-561.

2. Βλέπ. Ἰω. Καρμίρη, Ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία αὐτοῦ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδομένη, Ἀθήναι 1937. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁρθοδοξία καὶ

σημωτέρου ἐκκλησιαστικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἐπιπέδου, νομίζομεν ὅτι οὐδεμίαν θὰ εἶχε δυσκολίαν ὁ Πατριάρχης Ἰωάσαφ νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν βαρυσήμαντον ὄντως ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθονος καὶ νὰ κρίνῃ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου τὰς ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ αὐτῷ Αὐγουσταίᾳ Ὁμολογίᾳ θεμελιώδεις ἀρχὰς καὶ διδασκαλίας τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὡς ἐπραξάν ὁ Ἱερεμίας Π καὶ ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος. Ἐπὶ πλέον δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Μελάγχθων φαίνεται πιθανόν ὅτι εἶχε καταστῆ ὑποπτος εἰς τοὺς Ὁρθοδόξους, λόγῳ τοῦ προσηλυτισμοῦ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ καὶ τῶν εἰς βάρους τῶν Ὁρθοδόξων προσηλυτιστικῶν σχεδίων του, ὧν τὴν πραγματοποίησιν ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μυσόν.

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἐναυάγησε κατ' ἀνάγκην ἡ ὅλη φιλενωτικὴ προσπάθεια τοῦ Μελάγχθονος καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅστις πιθανώτατα καθαιρεθεὶς καὶ ἀποκοπεὶς τοῦ σώματος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ καὶ πάλιν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰς παραδουναβείους ὀρθοδόξους χώρας, ἵνα συνεχίσῃ ἐκεῖ τὸ ἀνατεθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος ἔργον τῆς διαδόσεως τῆς Μεταρρυθμίσεως μεταξὺ τῶν Σλάβων καὶ τῶν Ῥουμάνων Ὁρθοδόξων. Πρὸς τοῦτο συνειργάσθη εἰς τὸ σπουδαῖον μεταφραστικὸν καὶ ἐκδοτικὸν «ἔργον» τοῦ Hans von Ungnad μετὰ τοῦ A. Frölich, τοῦ P. Trubar, τοῦ St. Consul καὶ ἄλλων, ὡς γνώστης τῶν νοτιοσλαβικῶν γλωσσῶν καὶ διαλέκτων, ἔτι δὲ τῆς ρουμανικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς, ὡς καὶ τῆς σλαβωνικῆς, τῆς κυριλικῆς καὶ τῆς γλαγολικῆς γραφῆς, εἰς ἃς μετεφράζοντο καὶ ἐτυποῦντο, κυκλοφοροῦντα εἴτα μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων τῶν περιοχῶν ἐκείνων, διάφορα προτεσταντικὰ συγγράμματα¹. Ἐπίσης συνειργάσθη, ὡς εἶδομεν, καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμονεύσαντος ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὰ ἔτη 1561-1563 Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ πρὸς ἐξάπλωσιν τῆς Μεταρρυθμίσεως μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων τῆς χώρας ταύτης², τοῦθ' ὅπερ προὐκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν αὐτῶν κατ' ἀμφοτέρων τῶν ἀρνητῶν καὶ προδοτῶν τούτων τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ὁ φόνος μὲν τοῦ Ἰακώβου Ἡρακλείδου Βασιλικοῦ, ὁ διωγμὸς δὲ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ. Φαίνεται μάλιστα πολὺ πιθανόν, ὅτι θὰ ἐκινδύνευσε τότε καὶ ὁ Δημήτριος Μυσός, ὅστις ὅμως τὸ τέλος παραμένει ἄρρωστον εἰσέτι³. Πάντως μετ' αὐτοῦ ἔληξεν ἀνεπιτυχῶς καὶ ἡ

Προτεσταντισμός, σ. 136-176. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Ὁμολογία μετὰ τῶν πρὸς Γῶδον (Thomas Goad) ἀποκρίσεων τοῦ Μητροφάνου Κριτοπούλου καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία αὐτοῦ, Ἀθῆνα 1948. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ Δογματικὰ καὶ Συμβολικὰ Μνημεῖα... τ. II σ. 489-561.

1. Βλέπ. E. Ben z, μν. ξ. σ. 76 ἐξ., 141 ἐξ., 213 ἐξ. Η.γ. ἐν σ. 213 γράφει, ὅτι «aus der Druckerei in Urach eine grosse Reihe slovenischen und kroitischen Reformationsschriften in lateinischer, cyrillischer und glagolitischer Schrift hervorgegangen sind».

2. Αὐτόθι, σ. 48 ἐξ., 84 ἐξ.

3. Πρὸβλ. καὶ E. Ben z, μν. ξ. σ. 90: «Mit dem Sturz des Herakliden, der bisher das Reformationswerk in der Moldau geschützt hat, ist vor allem Reformator

ἄλλη μεσολαβητικὴ ἐνέργεια αὐτοῦ μεταξύ τῶν Ὁρθοδόξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ ἡ πρώτη ἐκείνη ἀτυχὴς ἀπόπειρα τοῦ Μελάγχθονος πρὸς προσέγγισιν καὶ συνεννόησιν αὐτῶν καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπικοινωνίαν μεταξύ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιττεμβέργης, ὡς καὶ ἄλλα τὰ οἰκουμενικὰ σχέδια αὐτοῦ.

3. Ἡ Ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος¹.

Διεπιστώθη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ Μελάγχθων, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μετὰ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, μετέφρασεν ἑλληνιστὶ τὴν Αὐγουσταίαν Ὁμολογίαν κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1559 καὶ ἔπεμψεν αὐτὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οὗτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος καὶ κύριος καρπὸς τῆς ἀποπέρας ἐκείνης τοῦ σοφοῦ Μεταρρυθμιστοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη μετάφρασις φέρει τὸν τίτλον: «Ἐξομολόγησις τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τουτέστι διδασχῆς χριστιανικῆς, προσενεχθεῖσα Καρόλῳ τῷ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκράτορι ἀνικητοτάτῳ, ἐν τῇ τοῦ σεβαστοῦ παρωνύμφῳ τῆς Γερμανίας πόλει, ἔτει ἀπὸ τῆς Χριστογονίας ,αφλ', μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Παύλου τοῦ Δολσκίου Πλαέως». *Confessio fidei exhibitā invictissimo imperatori Carolo V. Caesari Augusto in Comitibus Augustae anno MDXXX, graece reddita a Paulo Dolscio Plauensi, Basileae 1559.* Ἐτυπώθη δὲ ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις ἐν ἔτει 1559 ἐν Βασιλείᾳ παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Opporino (σελ. 74), ἀνατυπωθεῖσα πρῶτον μὲν ἐν *Acta et scripta Theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Constantinopolitani D. Hieremiae, quae utrique ab anno 1576 usque ad annum 1581 de Augustana Confessio inter se miserunt, Witebergae 1584* (σ. 5-53), εἶτα δὲ καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Confessio Augustana, exhibitā Carolo V. imperatori invictissimo, Caesari Aug. anno MDXXX, graece reddita a Paulo Dolscio Plauensi, Witebergae excusa per Zachariam Lehmannum MDLXXXVII.*

Ἡ ὡς ἄνω ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ὑπεβλήθη δις ὑπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Οἰκουμένικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, πρῶτον μὲν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μελάγχθονος πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ II, ὡς εἶδομεν, εἶτα δὲ ὑπὸ τῶν Λουθηρανῶν θεολόγων τῆς Τυβίγγης τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1574 πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰερεμίαν II, μετὰ τῆς παρακλήσεως «ὅπως ἢ σου ἀγιότης βλέπη τὴν θρησκείαν ἡμῶν, τίς ἐστὶ, καὶ εἰ ἄρα τῇ παρὰ ταῖς ἀγιότητός σου Ἐκκλησίαις διδασκαλίᾳ συμφωνοῦμεν, ἢ τι τάχα διαφωνοῦν

der Orthodoxen, Demetrius, den grössten Verfolgungen ausgesetzt. Demetrius spricht von einem «Kampf ums nackte Leben» ἐν τῇ ἐπιστολῇ του πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ.

1. E. Benz, μν. ἔ. σ. 94 ἐξ. Τοῦ αὐτοῦ, *La Confession d' Augsburg et Byzance au XVIe siècle, ἐν «Γρένικον» 29 (1956) 390 ἐξ.* Ἰω. Καρμίρη, *Αὐγουσταία Ὁμολογία, ἄρθρον ἐν «Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ», τ. Γ' σ. 454 ἐξ.*

ἐστίν... καὶ τὴν σφωτάτην ἑαυτῆς περὶ τούτων κρίσιν εὐνοϊκῶς δηλοῦν, εἰ ἄρα, τοῦ Θεοῦ διδόντος, τὰ αὐτὰ ἐν Χριστῷ φρονημειν». Μετ' αὐτῆς δὲ ἐπέμφθησαν ἐκ Τυβίγγης ἀντίτυπα οὐ μόνον πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἱερεμίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς διαφόρους βυζαντινοὺς θεολόγους, καὶ δὴ τοὺς μητροπολίτας Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβῆρον καὶ Βερροίας Μητροφάνην, τὸν ἱεροδιάκονον Συμεῶν Καβάσιλαν, τὸν Θεοδόσιον Ζυγομαλᾶν, τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνὸν καὶ ἄλλους πολλούς¹.

Ἡ ἑλληνικὴ αὕτη μετάφρασις ἐγένετο μᾶλλον ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας τοῦ 1531, οὐχὶ δ' ὅμως πιστῶς καὶ κατὰ λέξιν, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν καὶ σοβαρῶν μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν, καταλλήλων δι' "Ἑλληνας ὀρθοδόξους ἀναγνώστας, καὶ μάλιστα μετὰ περισσοτέρων καὶ πληρεστέρων ἀγιογραφικῶν καὶ λειτουργικῶν παραθέσεων καὶ διαφόρων ἀδοκίμων λέξεων καὶ φράσεων, τὰς ὁποίας πάσας ἡδύνατο βεβαίως νὰ ἐπιφέρῃ μόνον ὁ συντάξας καὶ πολλάκις ἀναμορφώσας τὸ ἀρχικὸν κείμενον τῆς Αὐγουσταίας Μελάγχθων, ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ γινώσκοντος τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν καὶ παρ' αὐτῷ φιλοξενουμένου τότε Δημητρίου Μυσοῦ. Παρὰ ταῦτα δ' ὅμως διαπιστοῦμεν, ὅτι δὲν ἀπεδόθησαν ἐπιτυχῶς κατὰ πάντα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν διάφοροι δογματικαὶ ἔννοιαι καὶ λεκτικαὶ καὶ φραστικαὶ διατυπώσεις, ἐν τῷ συνόλῳ δὲ πρόκειται μᾶλλον περὶ γλωσσικῶς ἀνωμάλου ἑλληνικῆς παραφράσεως καὶ οὐχὶ περὶ πιστῆς κατὰ λέξιν μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας τοῦ 1531 ἢ τοῦ 1530. Τοῦναντίον μάλιστα ἐγένετο τόσον ριζικὴ ἐπεξεργασία καὶ τροποποιήσις καὶ συμπλήρωσις ταύτης, ὥστε εἰς τινὰ καίρια ἄρθρα, ὡς π.χ. περὶ δικαιοσύνης, πίστεως, ἔργων καὶ δὴ ὑπερτάκτων, ἀξιομισθίας, προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς κ.τ.λ., διαπιστοῦται σημαντικὴ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἀπὸ τοῦ ἀρχετύπου λατινικοῦ καὶ γερμανικοῦ τοιοῦτου καὶ τῆς λατινικῆς ὁρολογίας διὰ παραφράσεως ἢ περιγραφῆς ἢ διευρύνσεως ἢ συμπληρώσεως ἢ μεταβολῆς καὶ ἀλλοιώσεως αὐτοῦ².

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας φέρεται μὲν ἐν ταῖς ἀνωτέρω ἐκδόσεσιν ὡς γενομένη ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ Παύλου Δολσκίου τοῦ Ηλιαίου, ἀλλ' ὅμως νεώτεροι ἔρευναί συγκλίνουν πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐκδοχὴν, ὅτι αὕτη ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μελάγχθωνος, ἐπικουρουμένου τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ, φιλοξενηθέντος πιθανῶς καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον παρ' αὐτῷ, τὸ δὲ ἴσως καὶ ὑπ' ἄλλων τινῶν ἐκ τῶν στενωτέρων συνεργατῶν του, ἐν οἷς καὶ τοῦ Παύλου Δολσκίου (ἰδίᾳ διὰ τὴν δημοσίευσιν), ἕνα χρησιμοῦσθαι ὡς μέσον ἐν τῷ σχεδίῳ αὐτοῦ πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ δόσιν τοῦ Προτεσταντισμοῦ μεταξύ τῶν Ὀρθοδόξων ἐν γένει. "Ὅτι δὲ πρᾶ-

1. Μ. Κ ρ ο υ σ ί ο υ, μν. ἔ. σ. 496, 752, 755. Καὶ ὁ L. H a r b o e γράφει (μν. ἔ. σ. 18 ἑξ.), ὅτι «multa tum temporis Aug. Confessionis exemplaria distribuebantur summoque acciebantur ardore».

2. Ηλιαῖο περὶ τούτων βλέπ. ἐν E. B e n z, μν. ἔ. σ. 103-121.

γματι ἡ μετάφρασις αὕτη δὲν ἐγένετο μόνον ὑπὸ τοῦ Παύλου Δολσκίου, ἀλλὰ κυρίως ὑπὸ τοῦ ἑλληνομαθοῦς ἀνθρωπιστοῦ καὶ συντάκτου καὶ τοῦ πρωτοτύπου τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας καὶ τῆς Ἀπολογίας αὐτῆς Φιλίππου Μελάγχθονος, πιστοῦται ἐξ ἰκανῶν συγχρόνων καὶ ὀλίγων μεταγενεστέρων μαρτυριῶν καὶ ἄλλων ἐνδείξεων, ὧν ἐμνημονεύσαμεν τινὰς ἀνωτέρω¹. Οὕτως ἐμνημονεύθη ἐν πρώτοις ἡ μαρτυρία τοῦ M. Mylius, ἡ ἐπαναληφθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, οἵτινες ἀπὸ συμφώνου χαρακτηρίζουσι τὸ ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος πεμφθὲν διὰ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ («ἐλληνικὸν ἀντίτυπον τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας») ὡς «ἐκδοθὲν μὲν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Δολσκίου, συνταχθὲν ὅμως ὑπὸ τοῦ Φιλίππου»². Τὴν πεποιθήσιν ταύτην συνεμερίζοντο καὶ οἱ μετ' αὐτοὺς διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι, ὡς γράφει ὁ Joh. Henr. Hottinger, χαρακτηρίζων ὁμοίως τὸ κομισθὲν ὑπὸ τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ «ἐλληνικὸν ἀντίτυπον τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας» ὡς «συγγραφὴν ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Παύλου Δολσκίου»³. Ἡ πεποιθήσις αὕτη φαίνεται ὅτι ἐσχηματίσθη ἐκ διαρρυσασῶν πληροφοριῶν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Μελάγχθονος ἢ τῶν στενωτέρων συνεργατῶν του, οἷα π.χ. εἶναι ἡ ἐν τῇ πρὸς τὸν J. Bordingus ἐπιστολῇ τοῦ Μελάγχθονος περιεχομένη πληροφορία: «πέμπω σοι τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς (Αὐγουσταίας) Ὁμολογίας, ἣτις ἐξεδόθη μὲν ἄνευ τῆς ἐμῆς γνώμης, ἀλλ' ὅμως ἐγκρίνω τὴν φράσιν αὐτῆς»⁴.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι οὔτε ἐν τῇ παρουσίᾳ οὔτε ἐν ἄλλῃ τινὶ ἐπιστολῇ ἢ συγγραφῇ του κατονομάζει ὁ Μελάγχθων τὸν πραγματικὸν μεταφραστὴν τῆς Αὐγουσταίας, ἀλλὰ καὶ οὔτε γράφει ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ μεταφραστής. Περιορίζεται δὲ ἀπλῶς νὰ δηλώσῃ, ὅτι αὐτὸς ἐνέκρινε τὴν «φράσιν» τῆς μεταφράσεως, ἄρα ἔσχεν ἀνάμειξιν τινὰ εἰς τὸ μεταφραστικὸν ἔργον, χωρὶς ὅμως νὰ συμβουλεύσῃ καὶ τὴν ἐκδοσὶν τύποις τῆς μεταφράσεως. Φαίνεται ὅτι ὁ Μελάγχθων εἶχε σοβαροῦς λόγους, ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν μὴ τυπωθῇ καὶ κυκλοφορηθῇ ἀμέσως καὶ εὐρέως ἡ μετάφρασις αὕτη, πρὸ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς αἰσίας ἐκβάσεως τοῦ προσδοκωμένου θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιττεμβέργης, ὡς βραδύτερον ἐπέτυχον οἱ ἐν Τυβίγγῃ Λουθηρανοὶ θεολόγοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὴ ἐμφανισθῇ δημοσίᾳ αὐτὸς ὡς ὁ κύριος μεταφραστής τῆς Αὐγουσταίας καὶ ἀναλάβῃ ὀλόκληρον τὸ βᾶρος τῆς εὐθύνης διὰ τὴν ἀπομακρυνομένην ἐν τισὶ τοῦ

1. Σελ. 373 ἐξ.

2. M. Mylius, Vitae eruditorum, σ. 168 ἐξ. M. Κρουσίου, μν. ξ. σ. 264.

3. J. H. Hottinger, μν. ξ. σ. 50/1. Πρβλ. καὶ Laurentius Ludovici, Oratio de Philippo Melanchthone (παρὰ E. Benz, μν. ξ. σ. 268/9, σημ. 56), ἐνθα ἐπαναλαμβάνεται, ὅτι ὁ Μελάγχθων ἐπρομήθευσεν εἰς τὸν Δόλσκιον τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας.

4. Ἔνθ' ἄν. C. R. IX, 935, 953.

γράμματος καὶ τοῦ πνεύματος τῆς editio princeps τῆς Αὐγουσταίας μετάφρασιν ταύτην, ὅπως πράγματι εἶχε συμβῆ. Πρῶτον μὲν διότι εἶχε ἐπίγνωσιν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ μετάφρασις δὲν ἦτο καθ' ὅλα ἐπιτυχής, ἀλλ' εἶχε πολλὰς καὶ σοβαρὰς ἀτελείας, ὡς ἀνωτέρω ὑπὲρβηθημεν. Δεύτερον δὲ διότι καὶ μὲν ὁ Μελάγχθων ἐβάστασε τὸ κύριον βάρος τῆς μεταφράσεως, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὑπεβοηθήθη ἐν τούτῳ καὶ ὑπ' ἄλλων ἑλληνομαθῶν ἐκ τοῦ ἑαυτοῦ κύκλου, ὡς π.χ. τοῦ Παύλου Δολσκίου καὶ πρὸ πάντων τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ¹. Τρίτον διότι ἐφοβεῖτο ἴσως ὁ Μελάγχθων τὴν ἐναντίον του προκληθησομένην κατακραυγὴν ἐκ μέρους τῶν συντηρητικωτέρων καὶ αὐστηροτέρων Διαμαρτυρομένων, ἔνεκα τῶν ὑπ' αὐτοῦ νῦν γενομένων πολλῶν καὶ σοβαρῶν μεταβολῶν καὶ συμπληρώσεων τοῦ ἀρχικοῦ textus receptus τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας, ἐξ οὗ ἐποίησατο τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν², τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῆ καὶ ὡς παραποιήσις τῆς γνησίας διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου. Πράγματι αἱ ἐπενεχεθεῖσαι τροποποιήσεις τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τῆς Αὐγουσταίας ἦσαν μεγάλαι, ἐγένοντο δὲ ἐλευθέρως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ πνεύματος καθόλου τῆς Ἀπολογίας τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας. Ἀλλὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ πράξῃ τότε μόνον ὁ συγγραφεὺς καὶ πατὴρ τῆς τε Αὐγουσταίας Ὁμολογίας καὶ τῆς Ἀπολογίας αὐτῆς Μελάγχθων³. Καὶ πράγματι ἐκ τῶν εἰρημένων

1. Καὶ ὁ E. Benz (μν. ξ. σ. 124/5) φρονεῖ, «dass hier ein Kenner der Ostkirche selbst mit am Werke war; dies würde verständlich werden durch die Annahme einer Mitarbeit des Demetrios an der griechischen Übersetzung Melanchthons. Dass eine solche Mitarbeit stattgefunden hat, wird durch den Brief Melanchthons an den Patriarchen Joasaph bewiesen, der ohne Zweifel von Demetrios ist, wie das Schlussdatum beweist, das sich in gleicher Form in allen späteren Briefen des Demetrios vorfindet. Wenn schon die ganze ökumenische Aktion unter dem persönlichen Einfluss des Demetrios zustande kam und wenn die von ihm dem Patriarchen zu überreichende griechische Übersetzung der Augustana die Mitwirkung eines orthodoxen Theologen verrät, ist es wohl nicht zu kühn, eine Mitarbeit des Demetrios als eines Beraters und Übersetzers auch bei der Übersetzung der Augustana ins Griechische anzunehmen. Er wäre es dann gewesen, der Melanchthon gesagt hätte, was griechisches Ohren an dem Wortlaut der Augustana nicht ohne weiteres verständlich ist; er hätte ihn beraten, wo eine wörtliche Übertragung durch eine Erweiterung des Textes zu ersetzen ist».

2. Βλέπ. E. Benz, μν. ξ. σ. 99 ἐξ.

3. Καὶ ὁ E. Benz (μν. ξ. σ. 123/4) παρατηρεῖ, ὅτι τοῦτο ἀκόντι εἶναι εἰς ἕνα ἁπλοῦς Λουθηρανὸς ὡς Dolseius ὁλοῦς ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ ἀποφασίζοντος, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκτελεσθῆναι ἡμετέρας ἀποφασίζοντος, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκτελεσθῆναι ἡμετέρας ἀποφασίζοντος, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐκτελεσθῆναι ἡμετέρας ἀποφασίζοντος. Den Wortlaut der Augustana konnte im Jahr 1559 nur noch Einer ändern und umarbeiten - der, der ihn von Anfang an immer wieder verändert und umgestaltet hatte, weil er sich als Urheber und Vater und damit als Herr des Textes der Augustana wusste und daraus für sich aller Buchstabengläubigkeit zum Trotz das Recht ableitete, diesen Text weiter zu verändern — Melanchthon. Die Textgrundlage der griechischen Übersetzung ist gewissermassen seine Variatissi-

συνάγεται, ὅτι ὁ Μελάγχθων εἶναι ὁ ἀληθὴς μεταφραστὴς τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων καὶ θορύβου καὶ ἐπιθέσεων ἐναντίον τοῦ ἐκ μέρους τῶν ἀντιφρονούντων, ἐκαλύφθη διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἑλληνομαθοῦς καὶ στενοῦ φίλου τοῦ ἱατροῦ Παύλου Δολοσκίου, ὅστις ἴσως συνειργάσθη, ὡς εἴπομεν, ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Ὁμολογίας καὶ ἰδίως ἐν τῇ δημοσιεύσει αὐτῆς.

Ε Π Ι Λ Ε Γ Ο Μ Ε Ν Α

Ἐκ πάντων τῶν ἐν τοῖς πρόσθεν εἰρημένων συνάγεται, ὅτι οἱ δύο μεγάλοι ἀρχηγοὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως Μαρτίνος Λούθηρος καὶ Φίλιππος Μελάγχθων ἔταμον μὲν τὴν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἄγουσαν ὁδόν, ἀλλ' ὅμως ἔστησαν ἐν τῇ ἀρχῇ μὲν αὐτῆς ὁ Λούθηρος, ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῆς ὁ Μελάγχθων, χωρὶς νὰ δυνηθῶσι νὰ προχωρήσωσι πρὸς τὸ τέλος αὐτῆς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν ἡ πρώτη εὐκαταία συνάντησις τῆς Ὁρθοδόξιας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας ταύτης εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἐξ ὧν ἤδη ἐθίξαμέν τινα, ὡς τὴν ἀτελῆ ἐκ μέρους αὐτῶν γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, ἰδίως ἐκ μέρους τοῦ Λουθήρου, τὴν μὴ ἀνεύρεσιν καὶ χρησιμοποίησιν τοῦ καταλλήλου διὰ τὴν πραγμάτωσιν τῆς προσεγγίσεως καὶ συνεννόησεως προσώπου, ἰδίως ἐκ μέρους τοῦ Μελάγχθωνος, τὴν παρακμὴν καὶ ἀδυναμίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης τότε Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὅπως ἀναλάβῃ καὶ προωθήσῃ αὐτὴ τὸ ἔργον τῆς προσεγγίσεως τῶν δύο τούτων κλάδων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἄλλα. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀμφοτέροι οἱ δύο πρῶτοι μεγάλοι Μεταρρυθμισταὶ διεπνέοντο ὑπὸ τῆς οἰκουμενικῆς ἰδέας, ὅτι πᾶσαι αἱ χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι εἶναι ἀδελφαὶ Ἐκκλησίαι καὶ μέλη τῆς μιᾶς Ἐκκλησίας ἢ τῆς μιᾶς «Χριστιανοσύνης», κατὰ τὸν Λούθηρον, διὰ τοῦτο δὲ ἀνεζήτουν καὶ ἐξῆρον τὰ κοινὰ σημεῖα τῆς διδασκαλίας αὐτῶν καὶ δὴ τοὺς συνδέοντας τὸν Προτεσταντισμὸν πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν κρίκουσ. Περισσότερον δὲ ὁ Μελάγχθων ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰωάσαφ ἐπιστολῇ του ἐξαίρει ὡς κοινὴν βᾶσιν, ἐφ' ἧς θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἡ συνεννόησις καὶ ἐνδεχομένως ἡ μέλλουσα ἔνωσις αὐτῶν, τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ τὴν ἀρχαίαν κοινὴν ἐκκλησιαστικὴν Παράδοσιν, τὴν μετὰ ταῦτα ἐξελιχθεῖσαν καὶ χαρακτηρισθεῖσαν ὡς «consensus quinquasecularis», ἢ ὡς ἔγραφε: «τὰς ἀγίας Γραφάς, τὰς προφητικὰς τε καὶ ἀποστολικὰς, καὶ τοὺς τῶν ἁγίων Συνό-

ma und stellt das Höchstmass der Abänderung und Umgestaltung gegenüber den früheren variierenden Ausgaben des Melanchthon dar. Die kirchliche und kirchenpolitische Lage machte jedem anderen Lutheraner eine Änderung des Wortlautes der Augustana unmöglich: wohl aber konnte der eine Änderung vornehmen, der mit der Grosszügigkeit und Selbständigkeit des Urhebers diesem Wortlaut gegenüberstand und der ihn für die Griechen in eine Gestalt goss, die ihm dafür angemessen schien...».

δων κανόνας περί δογμάτων καὶ τὴν ὑμετέρων Πατέρων διδασκαλίαν, τοῦ Ἐπιφανίου, Θεοδώρου, Εἰρηναίου». Ὡς φορέα δὲ τῆς ἀρχαίας ταύτης ἐκκλησιαστικῆς Παραδόσεως ἐθεώρουν ὀρθῶς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν. Καὶ ναὶ μὲν δὲν εἶρε δυστυχῶς ἀνταπόκρισιν ὁ Μελάγχθων ἐν Βυζαντίῳ, οὕτω δὲ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προωθηθῇ τότε ἡ οἰκουμενικὴ ἰδέα πρὸς τι προκεχωρημένον στάδιον πραγματοποιήσεως, ἀλλ' ὅμως ἡ ὑπηρεσία, ἣν προσήνεγκον ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Μελάγχθων εἰς τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ὑπῆρξε πολυτιμοτάτη. Διότι ἡ τοιαύτη ἀναγνώρισις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ ἡ καθόλου ἔναντι αὐτῆς θετικὴ καὶ φιλικὴ στάσις ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων τούτων Μεταρρυθμιστῶν, ὡς καὶ αἱ καταβληθεῖσαι παρ' ἀμφοτέρων προσπάθειαι πρὸς ἐπισήμανσιν καὶ χρῆσιν κοινῶν διδασκαλιῶν—συνδετικῶν κρίκων μεταξὺ τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ τῆς νεωτάτης χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἐχρησίμευσαν ὡς ἀξιόμιμητον παράδειγμα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους Διαμαρτυρομένους μέχρι καὶ τοῦ παρόντος.

Πράγματι, ἡ ἔναντι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας στάσις τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ Μελάγχθωνος, καὶ πρὸ πάντων τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθὲν ἐγχείρημα τοῦ δευτέρου, ἐγένοντο ἀντικείμενον μιμήσεως ἐκ μέρους τῶν μετὰ ταῦτα Διαμαρτυρομένων, οἷον τοῦ Δαυῖδ Χυτραίου, τοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, ἄλλων τε καὶ ἰδιαίτατα τῶν Βυρτεμβεργίων θεολόγων, τῶν ἐν Πολωνίᾳ καὶ νοτιοδυτικῇ Ῥωσίᾳ Διαμαρτυρομένων, ὡς καὶ τῶν πολυαριθμῶν φίλων τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου καὶ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως μέχρι τοῦ J. Heineccius, τοῦ W. Gass, τοῦ F. Kattenbusch, τοῦ F. Heiler καὶ τῶν συγχρόνων ἡμῶν πολυαριθμῶν διαμαρτυρομένων θεολόγων (E. Benz καὶ ἄλλων), τῶν μελετώντων καὶ τιμώντων τὴν Ὀρθόδοξον Θεολογίαν καὶ Ἐκκλησίαν ἢ συνεργαζομένων ἐν τῇ οἰκουμενικῇ ἐκκλησιαστικῇ κινήσει ἀρμονικῶς μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων. Ὡς εἶδομεν, χάρις εἰς τὰς διαφωτιστικὰς εἰδήσεις τοῦ Δημητρίου Μυσοῦ περὶ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὸν Μελάγχθωνα καὶ τούτου πρὸς τοὺς φίλους του καὶ τοὺς ἄλλους Διαμαρτυρομένους, ὡς καὶ εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μελάγχθωνος πρὸς τὸν Ἰωάσαφ, οἱ Διαμαρτυρούμενοι ἀνεκάλυψαν πάλιν τὴν ὑπαρξίν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἔκτοτε ἐπιζητοῦσι νὰ γνωρίσωσιν αὐτὴν καλύτερον, ἐγκύπτοντες εἰς βαθυτέραν ἔρευναν τῆς διδασκαλίας, τῆς λατρείας, τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ζωῆς καθόλου αὐτῆς. Οὕτως ὁ Μαρτίνος Κρούσιος, γράφων μετὰ τοῦ Ἰακώβου Ἀνδρέου τὴν πρώτην ἐπιστολὴν αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ἰερεμίαν II καὶ σημειῶν ὅτι ἠγνῶσι τὴν ὑπαρξίν χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοὺς Τούρκους¹, ἔσπευ-

1. «Πρὸ πλείστον ἐγὼ νομίσας ἐτῶν οὐκ ἑταίρῳ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Χριστοῦ ἐν τοῖς περὶ ἡμᾶς τόποις χώραν ἔχειν, ὕστερον ἔμαθον ἔτι ζώπυρον Χριστοῦ Ἐκκλησίας οὐκ εὐκαταφρόνητον αὐτῷ λοιπὸν εἶναι καὶ Πατριάρχην, ἄνδρα θεοσεβείᾳ καὶ παιδείᾳ διαλάμποντα, προϊστασθαι τούτου». (Turcograecia, σ. 410).

σεν εἶτα νὰ βεβαιώσῃ ἐν ταῖς ἑαυτοῦ Annotationes, ὅτι ὕστερον ἔμαθεν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μελάγχθονος πρὸς τὸν Ἰωάσαφ τὴν ὑπαρξίν τῆς Ἀναλικῆς Ἐκκλησίας¹. Ἀκριβῶς δὲ τὸν Μελάγχθονα μιμούμενοι καὶ οἱ Βυρτεμβέργιοι θεολόγοι ἐπεζήτησαν μετὰ δέκα καὶ τέσσαρα ἔτη διὰ τῆς θεολογικῆς αὐτῶν ἀλληλογραφίας μετὰ τοῦ Ἰερεμίου II νὰ ἐπιτύχωσιν ὅ,τι ἐκεῖνος δὲν κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ. Τέλος καὶ οἱ Ὁρθόδοξοι ἐκ τῆς πεμφθείσης αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Μελάγχθονος ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Αὐγουσταίας Ὁμολογίας ἔλαβον διὰ πρώτην φοράν ἐπισήμως γνῶσιν, ἐκ τῆς αὐθεντικῆς ταύτης πηγῆς, τῆς διδασκαλίας τῆς Διαμαρτυρήσεως, τοῦθ' ὅπερ οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς στάσεως αὐτῶν ἔναντι ἐκείνης. Ἡ στάσις αὕτη, ἐκδηλωθεῖσα κυρίως διὰ θεολογικοῦ διαλόγου βραδύτερον διὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰερεμίου II καὶ τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου, ἐτηρήθη ἕκτοτε σταθερῶς φιλική πάντοτε ἔναντι τῶν Διαμαρτυρομένων μέχρι τῆς συγχρόνου Οἰκουμενικῆς Κινήσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐν τοῖς συνεδρίοις τῆς ὁποίας συνεχίζεται ὁ πρὸ τεσσάρων περίπου αἰώνων ἀρξάμενος θεολογικὸς διάλογος. Τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Λουθηρείου Μεταρρυθμίσεως καὶ διὰ τῶν δύο πρώτων μεγάλων ἀρχηγῶν αὐτῆς τὸ πρόβλημα τῶν μεταξὺ τῶν Ὁρθόδοξων καὶ τῶν Διαμαρτυρομένων σχέσεων ἐτέθη ἐπὶ ἀνωτέρου θεωρητικοῦ κυρίως ἐπιπέδου, ἐφ' οὗ καὶ ἐξελίσσονται ἕκτοτε αὗται προοδευτικῶς.

1. Αὐτόθι.